

## STRIPSIAI

---

### NACIŲ ŠVIETIMO POLITIKA LIETUVOJE 1941–1944 M.

---

**Linas Jačinauskas**

*Vytauto Didžiojo universitetas, Donelaičio g. 58, LT-3000 Kaunas*

---

#### IVADAS

1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas nubloškė Lietuvą į naujos okupacijos gniaužtus. Puoselėtos viltys, jog naciai leis lietuviams atkurti prarastą valstybingumą, labai greitai subyrėjo į šipulius. Naciai nepripažino antisovietinio Birželio sukilimo metu sudarytos Lietuvos Laikinosios vyriausybės (toliau – LV), o apie krašto nepriklausomybės atstatymą nenorėjo net girdėti. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis tapo aišku, jog naujieji Lietuvos šeimininkai nesiruošia paisyti jokių lietuvių interesų, o tik siekia, kuo greičiau užimtą kraštą pajungti savo karo tikslams. Nacių susidorojimai su taikiais gyventojais, įvairios prievolės, suvaržymai ir apribojimai, prasidėję nuo pat pirmųjų okupacijos dienų, tęsėsi iki pat jos pabaigos. Be to, nacių valdžioje esantiems Lietuvos gyventojams teko kęsti skurdą, patirti prievartą, išgyventi savo draugų ir artimųjų netektis bei kankintis nežinioje dėl tolimesnės krašto ateities. Tokius niūrius ir be jokių prošvaisčių nacių okupuotos Lietuvos vaizdus pateikia savo darbuose daugelis tyrinėtojų. Tačiau toks šio Lietuvos istorijos laikotarpio nušvietimas ne visiškai atitinka istorinę tikrovę. Pagrindinė priežastis yra ta, jog besigilinantys į šį sudėtingą laikmetį tyrinėtojai mažai kreipia dėmesį į kultūrinio krašto gyvenimo faktus. Nors savo darbuose jie pažymi, jog naciai Lietuvoje siekė slopinti ir varžyti tautinę kultūrą, tačiau taip ir neišryškina jų viešpatavimo laikotarpiu įvykusių pozityvių pokyčių krašto švietimo srityje<sup>1</sup>. Nacių okupacijos metais lietuvių pradinės ir vidurinės, o ypač specialiosios mokyklos (taip tuo metu vadintos profesinio mokymo įstaigos – *L. J.*), išgyveno pakilimo periodą. Naciai ne itin kliudė plėstis šių mokyklų tinklui bei didėti jose moksleivių skaičiui, nors iš pirmo žvilgsnio tai kirtosi su jų pagrin-

---

<sup>1</sup> A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 457; J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p. 202–229; A. Endzinas, *Švietimas po hitlerininkų padu, Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 224–239.

diniais tikslais užimtame krašte. Lietuviai, lygindami savo ir kitų nacių valdžioje atsidūrusių tautų padėtį, galėjo džiaugtis, jog, nepaisant įvairiausių sunkumų, dauguma švietimo įstaigų sėkmingai veikia ir ugdo jaunąją kartą. Todėl šio straipsnio tikslas – atskleisti nacių švietimo politikos ypatumus Lietuvos generalinėje srityje veikiančiose lietuvių bendrojo lavinimo ir specialiosiose (amatų, prekybos ir technikos) mokyklose ir pabandyti nustatyti šių mokymo įstaigų vietą okupacinės valdžios krašto germanizacijos ir ekonominio išnaudojimo planuose.

Nors apie nagrinėjamą laikotarpį yra nemažai darbų, tačiau juose nedaug vietos skiriama to meto Lietuvos švietimo padėčiai. Iki šiol nėra ir monografijos apie nacių švietimo politiką Lietuvoje 1941–1944 m. Dažniausiai tyrinėtojai savo darbuose apsiriboja Lietuvos mokyklų veikimo sąlygomis karo ir okupacijos metais bei kai kuriais nacių kultūrinės politikos bruožais krašte. Straipsniuose bei atskirų knygų skyriuose fragmentiškai nusakoma nacių pozicija Lietuvos bendrojo lavinimo ir specialiųjų mokyklų atžvilgiu. Tokio pobūdžio darbams priklauso A. Endzino publikacija „Švietimas po hitlerininkų padu“<sup>2</sup>, kurioje autorius apibūdina mokyklų veiklos sąlygas 1941–1944 m. bei nacių siekius įtraukti krašto moksleivius į karą.

Apie nacių švietimo politiką bendrojo lavinimo mokyklų atžvilgiu užsimenama 1969 m. išleistame A. Bulavo darbe „Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas“. Autorius daugiausia nagrinėja moksleivių auklėjimo klausimus. Knygoje cituojami Švietimo generalinio tarėjo aplinkraščiai ir jų pagrindu daroma išvada, jog mokyklose „[...] buvo skleidžiama nacistinė propaganda, nukreipiamas jaunimo dėmesys nuo okupantų vykdomo gyventojų teroro, prievartos bei plėšimo, ir jaunimas skatinamas dėkoti Hitleriui ir jo agentams Lietuvoje už tariamai atneštą „laisvę ir laimę““<sup>3</sup>.

Nacių valdžios švietimo politikos klausimai Lietuvoje nagrinėti ir K. Rukšėno disertacijoje „Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 m“. Joje autorius analizuoja okupacinės nacių valdžios požiūrį į Lietuvos gimnazijas ir progimnazijas, aptaria nacių bandymus nutraukti šių švietimo įstaigų darbą<sup>4</sup>.

Fragmentiškų žinių apie bendrojo lavinimo bei profesines mokyklas 1941–1944 m. yra ir kitų tyrinėtojų straipsniuose ir knygose<sup>5</sup>. Tačiau šie autoriai iš esmės tik atkartoja A. Endzino ir J. Bulavo pateiktus Lietuvos mokyklų veiklos faktus bei jų vertinimus.

Lietuviškoji išeivijos istoriografija minėtais klausimais taip pat gana kukloka. Enciklopediniame V. Čižiūno ir S. Sužiedėlio straipsnyje „Švietimas II pasaulinio karo metu“ aptariama švietimo įstaigų veikla šiuo laikotarpiu<sup>6</sup>. Darbe nušviečia-

<sup>2</sup> A. Endzinas, *ibid.*, p. 224–239.

<sup>3</sup> J. Bulavas, *op. cit.*, p. 202–210.

<sup>4</sup> K. Rukšėnas, *Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 1970, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – LMAB), f. 26–1475, l. 299–320.

<sup>5</sup> A. Bendžius, *Bendrojo lavinimo ir aukštoji mokykla Tarybų Lietuvoje 1940–1970 m.*, Vilnius, 1980, p. 14–15, 141–142, 62–63; J. Dobrovolskas, *Švietimo, mokslo ir kultūros slopinimas, Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*, Vilnius, 1975, p. 61–63; K. Rakūnas, *Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją*, Vilnius, 1970, p. 68.

<sup>6</sup> V. Čižiūnas, S. Sužiedėlis, *Švietimas II pasaulinio karo metais, Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1968, t. 15, p. 780–781.

mi bendrojo lavinimo mokyklų struktūros pertvarkymai, jų materialinė būklė, daug dėmesio skiriama nacių bandymams mobilizuoti krašto jaunimą į Vokietijos kariuomenę ir jos pagalbinis karinius dalinius.

Nacių švietimo politika 1941–1944 m. nesusilaukė ypatingo dėmesio ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Šią lietuvių istoriografijos spragą šiek tiek užpildė S. Buchavecko publikacijos: „Dėl gimnazijų ir progimnazijų veiklos 1941–1944 m.“<sup>7</sup>, „Vilniaus miesto lietuvių gimnazijos 1941 – 1944 m. statistikos ir kultūros veidrodyje“<sup>8</sup> bei „Šiaulių miesto mokyklos 1941–1944 m.“<sup>9</sup>. Vidurinių mokyklų padėtis nacių okupacijos metais trumpai aptarta jubiliejiniame T. Bukauskienės darbe „Lietuvos mokyklai 600 metų“<sup>10</sup>. Lietuvos švietimo ir kultūros padėtis 1941–1944 m. paliečiama A. Bubnio monografijoje „Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)“<sup>11</sup>. Autorius knygoje pateikia duomenų apie Lietuvos švietimo įstaigų veiklą šiuo sudėtingu laikotarpiu, atskleidžia svarbiausius nacių švietimo politikos tikslus okupuotame krašte<sup>11</sup>.

Aptariamo laikotarpio Lietuvos profesinio mokymo įstaigų veikla šiek tiek yra nagrinėjama A. Gražiūno knygoje „Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944“<sup>12</sup> bei J. Braslauskos disertacijoje „Lietuvos socialinė ekonominė padėtis nacių okupacijos metais“<sup>13</sup>. Duomenų apie nacių švietimo politiką Lietuvoje galima rasti atskirų mokyklų istorijos studijose<sup>14</sup>.

Svarbiausias šios temos pažinimo šaltinis yra Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi dokumentai. Darbo pagrindą sudarė Lietuvos generalinės srities švietimo vadybos fondo (f. R-629) medžiaga. Darbe buvo panaudoti Švietimo generalinio tarėjo, Švietimo vadybos bei Įgaliotinio Lietuvos švietimo reikalams aplinkraščiai, raštai, įsakymai, pranešimai; pradinių ir vidurinių mokyklų mokymo programos, mokymo planai bei Švietimo vadybos ir atskirų mokyklų statistikos ir finansiniai dokumentai. Aptariant Lietuvos Laikinosios vyriausybės švietimo politiką remtasi jos priimtų nutarimų rinkiniu „Laikinosios Lietuvos vyriausybės įstatymai, nutarimai ir potvarkiai“ bei posėdžių protokolais<sup>15</sup>. Vertingas šaltinis

<sup>7</sup> S. Buchaveckas, Dėl Lietuvos gimnazijų ir progimnazijų veiklos 1941–1944 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, Vilnius, 1994, p. 132–143.

<sup>8</sup> S. Buchaveckas, Vilniaus miesto lietuvių gimnazijos 1941–1944 m. statistikos ir kultūros veidrodyje, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939–1945 m.*, Vilnius, 1995, p. 44–53.

<sup>9</sup> *Čauliai Antrojo pasaulinio karo metais*, Šiauliai, 2002.

<sup>10</sup> T. Bukauskienė, *Lietuvos mokyklai 600 metų*, Vilnius, 1997, p. 56.

<sup>11</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 457–467.

<sup>12</sup> A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 336–348.

<sup>13</sup> J. Braslauskas, Lietuvos socialinė ekonominė padėtis nacių okupacijos metais, *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LNB), f. 132–1702, l. 75–126.

<sup>14</sup> A. Gaigalaitė, *Mūsų karo mokytojai*, Vilnius, 2000; *Įkalinta jaunystė: Šakių gimnazijos mokinių kovos ir kančių kelias*, Marijampolė, 2000, p. 10; *Mažeikių Merkelio Račkausko gimnazija (1919–1999)*, Šiauliai, 1999, p. 168; *Prienu „Žiburio“ gimnazija 1918–1998*, Prienai, 1998, p. 15.

<sup>15</sup> *Laikinosios Lietuvos vyriausybės įsakymai, nutarimai ir potvarkiai*, Kaunas, 1941; *Laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai 1941 m. birželio 24 d. – rugpjūčio 4 d.*, Vilnius, 2001.

nagrinėjami temai buvo to meto vidurinių mokyklų mokytojų, mokinių, visuomenės veikėjų atsiminimai bei dienoraščiai<sup>16</sup>.

## LIETUVOS LAIKINOSIOS VYRIAUSYBĖS LAIKOTARPIS

Lietuvos švietimo ir mokslo įstaigos daugiausia laisvės turėjo valdant kraštą karinei nacių valdžiai. Tuo metu naciai mažai kišosi į švietimo ir kultūros reikalus, o stengėsi kuo greičiau pajungti krašto ekonominį potencialą karui su Sovietų Sąjunga. Todėl 1941 m. birželio 23 d. sudarytai LV geriausiai sekėsi dirbti švietimo srityje, negu spręsti Lietuvos ūkio klausimus. 1941 m. liepos 3 d. ji priėmė nutarimą „Dėl Švietimo ministerijos veiklos sureguliuavimo“, kuriame buvo nurodoma, kad visos Švietimo ministerijos įstaigos privalo iki kitų nurodymų vadovautis tik įsakymais, statutais ir kitais teisės aktais, veikusiais nepriklausomos Lietuvos metais. Kartu šis nutarimas prisidėjo prie miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų likvidavimo. Nuo 1941 m. liepos 1 d. buvo panaikinami prie jų veikę liaudies švietimo skyriai<sup>17</sup>. Tos pačios dienos Švietimo ministro Juozo Ambrazevičiaus įsakymu Nr. 5 mokyklos oficialiai atgavo savo buvusius pavadinimus: vidurinės mokyklos imtos vadinti gimnazijomis, nepilnos vidurinės mokyklos – progimnazijomis, ekonominės mokyklos – prekybos mokyklomis<sup>18</sup>.

1941 m. liepos mėnesį LV Švietimo ministerija ėmė spręsti ir 1941 m. dviejų abiturientų laidų problemą. 1941 m. pavasarį, prieš prasidedant karo veiksmams Lietuvoje, vidurines mokyklas baigė devintos ir dešimtos klasės. Mokiniai, baigę šias klases, gavo brandos atestatus ir pažymėjimus. 1941 m. liepos 3 d. Švietimo ministro įsakymu baigusius devintą klasę nauji brandos atestatai buvo išduodami išlaikius aštuntos gimnazijos klases (1939–1940 mokslo metų) lietuvių kalbos ir literatūros bei Lietuvos istorijos kurso egzaminus. Baigę dešimtą klasę ir gavę sovietinius vidurinės mokyklos baigimo atestatus ir pažymėjimus, juos turėjo sugrąžinti ir vietoje jų buvo išduodami nauji – lietuviški. Tikybos pažymys naujuose brandos atestatuose ir pažymėjimuose buvo įrašomas iš 1939–1940 m. m. metinio pažymio<sup>19</sup>.

Pagal LV nutarimus, bendrasis lavinimas iki aukštosios mokyklos vietoje sovietinės okupacijos metais sutrumpintų 10 metų turėjo trukti 12 metų<sup>20</sup>. Taip pat buvo nustatytas tam tikras pereinamasis etapas iš vienos švietimo sistemos į kitą. LV 1941 m. liepos 8 d. nutarimu buvo numatyta, jog į pirmą vidurinės mokyklos klasę priimami mokiniai, baigę 5 pradinės mokyklos skyrius, į antrąją klasę – 6,

<sup>16</sup> J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990; J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto, 1975; B. Šukys, *Lietuvos mokykla Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais*, Vilnius, 1995.

<sup>17</sup> Laikinojo Lietuvos Ministerių kabineto 1941 m. liepos mėn. 3 d. posėdžio protokolas Nr. 9, *Lietuvos Laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai 1941 m. birželio 24 d. – rugpjūčio 4 d.*, Vilnius, 2002, p. 33–35.

<sup>18</sup> Švietimo ministro J. Ambrazevičiaus 1941 m. liepos 3 d. įsakymas Nr. 5, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. R-629, ap. 1, b. 98, l. 4.

<sup>19</sup> Ibid., l. 4.

<sup>20</sup> J. Brazaitis, op. cit., p. 79.



o į trečiąją – 5 sovietinės vidurinės mokyklos klases ir t. t. Be to, septynios sovietinės vidurinės mokyklos klasės buvo prilygintos trijų klasių progimnazijai<sup>21</sup>. Šiuo nutarimu buvo sugrąžinta iki sovietinės okupacijos buvusi vidurinių mokyklų struktūra. Mokslas gimnazijoje turėjo trukti septynerius, progimnazijoje – trejus metus. Tad LV beveik atkūrė Lietuvos Respublikos metais gyvavusią švietimo sistemą.

LV Švietimo ministerija siekė, kad 1941 m. rudenį Lietuvos mokyklos pradėtų darbą vadovaujamos naujų vadovų su atsinaujinusiais pedagogų kolektyvais. LV įsakymais buvo atleisti vidurinių ir kitų mokyklų komsorgai, konstitucijos ir rusų kalbos mokytojai bei švietimo skyrių politiniai švietimo inspektoriai. Uždarius mokyklas su rusų, baltarusių bei žydų dėstomąja kalba, jose dirbę mokytojai taip pat buvo atleisti<sup>22</sup>. Švietimo ministras J. Ambrazevičius paskyrė naujus mokyklų direktorius bei sugrąžino mokykloms senuosius jų vadovus. Be to, jo įsakymuose buvo nurodoma: atleisti sovietinės okupacijos metais susikompromitavusius mokytojus ir sugrąžinti į mokyklas sovietinės valdžios pašalintus darbuotojus<sup>23</sup>. Daugiausia buvo atleista mokyklų vadovų ir mokytojų, kaltinamų aktyvia komunistine veikla sovietinės okupacijos metais. Tačiau daugelis atleistųjų po kurio laiko vėl buvo įdarbinami mokyklose. Neretai susikompromitavę sovietinės okupacijos laikotarpiu mokyklų vadovai ir mokytojai buvo tik perkeliama dirbti iš vienos mokyklos į kitą. Pavyzdžiui, Švietimo ministro J. Ambrazevičiaus įsakymu Nr. 147 buvo atleisti ir naujai paskirti 9 Vilniaus ir Jurbarko mokyklų direktoriai: 3 iš jų buvo perkelti į kitas gimnazijas eiti tas pačias pareigas, kiti palikti tose pačiose mokyklose mokytojais.

Lietuvos aktyvistų fronto ir jo suformuotos LV veiklai įtakos turėjo rasistinė nacionalsocialistinė ideologija<sup>24</sup>. 1941 m. liepos 17 d. švietimo ministro J. Ambrazevičiaus įsakymu buvo uždarytos ne tik Raudonosios armijos vadovybės vaikams įsteigtos mokyklos, bet ir visos vidurinės, nepilnos vidurinės, specialiosios ir pradžios mokyklos žydų ir rusų dėstomomis kalbomis, taip pat vaikų darželiai<sup>25</sup>. Tad jau 1941 m. vasarą Lietuvoje nustojo veikti dauguma tautinių mažumų mokyklų. Nebuvo sugrąžinti kai kurių mokyklų tikriniai pavadinimai: jų panaikinimas sovietų okupacijos laikotarpiu buvo paliktas galioti, kaip ir nustatyti mokyklų numeriai. Nepaisant šių trūkumų, LV Švietimo ministerijos įvykdyti pertvarkymai švietimo srityje darė teigiamą poveikį krašto kultūrinam gyvenimui. Prie ikisovietinės Lietuvos švietimo sistemos buvo grįžtama ne mechaniškai, bet ir atliekami Lietuvos mokyklų pertvarkymai atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes. LV paliko sovietų sukurtą Mokslų Akademiją, o Kauno ir Vilniaus univer-

<sup>21</sup> Laikinojo Lietuvos ministrų kabineto 1941 m. liepos 8 d. nutarimas Dėl švietimo srities įstatymų atgaivinimo, *Laikinosios Lietuvos vyriausybės įsakymai, nutarimai ir potvarkiai*, Kaunas, 1941, p. 76.

<sup>22</sup> A. Endzinas, *ibid.*, p. 229.

<sup>23</sup> Švietimo ministro 1941 m. rugpjūčio 2 d. įsakymas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 99, l. 225.

<sup>24</sup> V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996, p. 138–139.

<sup>25</sup> Švietimo ministro J. Ambrazevičiaus 1941 m. liepos 17 d. įsakymas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 8, l. 1.

sitetus papildė trimis naujais fakultetais: filosofijos, miškininkystės, teologijos<sup>26</sup>. Per šešias savaites LV iš esmės pavyko pertvarkyti krašto švietimo sistemą ir paruošti mokyklas naujiesiems mokslo metams.

LV nepavyko užbaigti pradėtų darbų, o svarbiausia – atkurti nepriklausomos Lietuvos valstybės. 1941 m. liepos 28 d. į Kauną atvykęs Ostlando reicho komisaras Heinrichas Lohsė paskelbė atsišaukimą dėl vokiečių civilinės valdžios įvedimo Lietuvoje<sup>27</sup>. Rugsėjo 5 d. nacių varžoma ir terorizuojama LV sustabdė savo veiklą<sup>28</sup>.

### ŠVIETIMO VADYBOS VADOVAVIMO METAI

Nušalinusi LV okupacinė nacių valdžia paliko veikti lietuvių savivaldą. LV atkurtos ministerijos buvo pertvarkytos į vadybas, o vietoje buvusių ministrų Lietuvos generalinis komisaras lietuvių savivaldos vadovais paskyrė generalinius tarėjus. Pagal okupuotų Rytų kraštų ministro Alfredo Rozenbergo įsakymus ir direktyvas Lietuva turėjo būti valdoma ir vadovaujama vokiečių, o jų prižiūrimi lietuviai privalėjo įgyvendinti okupacinės valdžios politiką krašte<sup>29</sup>.

Panašios permainos įvyko ir įstaigose, kurios buvo atsakingos už Lietuvos švietimo ir kultūros reikalus. Nustojus veikti LV, Švietimo ministerija buvo reorganizuota į Švietimo vadybą, o 1941 m. rugsėjo 18 d. Švietimo generaliniu tarėju paskirtas dr. Pranas Germantas-Meškauskas. Lietuvos švietimo ir kultūros reikalus atskirai prižiūrėjo Generalinio komisariato Kultūros skyrius. Su jame dirbančiais pareigūnais Švietimo vadyba turėjo derinti visus savo sprendimus. Generalinio komisariato Kultūros skyriui iš pradžių vadovavo W. Dudzusas, o vėliau – Haefke. Apygardų bei miestų komisariatuose dirbo kultūros reikalų referentai, kurie prižiūrėjo mokyklų veiklą apygardose ir miestuose. Kauno miesto komisariato įstaigoje kultūros reikalų referentu dirbo Köppenas, vėliau – Morgenrotas. Tarpininku tarp Generalinio komisariato ir Švietimo vadybos buvo vokiečių įgaliotinis švietimo reikalams Lietuvoje. Juo iki 1943 m. spalio mėn. buvo prof. Schreinertas, paskui – Riefenstahlis<sup>30</sup>. Taigi Švietimo vadybos pareigūnų savarankiško veikimo laisvė buvo labai apribota. Naciai siekė, jog su jais bendradarbiavę lietuviai iš esmės būtų tik paprasčiausi okupacinės valdžios įsakymų ir potvarkių vykdytojai. Pasak S. Jegelevičiaus, su naciais kolaboravusi lietuvių administracija „pagal išgales visokeriopa stengėsi apsaugoti žmones nuo galimų represijų, sušvelninti okupacinį režimą“<sup>31</sup>. Tokios pozicijos laikėsi ir Švietimo vadybos darbuotojai.

1941 m. rudenį okupacinė nacių valdžia visoje Lietuvos generalinėje srityje delėsi duoti leidimą krašto mokykloms pradėti naujus mokslo metus. Tik rugsėjo

<sup>26</sup> J. Brazaitis, op. cit., p. 79.

<sup>27</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 74.

<sup>28</sup> Ibid., p. 56–57.

<sup>29</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 162.

<sup>30</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 458–459.

<sup>31</sup> S. Jegelevičius, *Okupacija ir kolaboravimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1(13), p. 58.

pabaigoje Švietimo vadyba paskelbė, jog 1941–1942 mokslo metai pradžios mokyklose turi prasidėti spalio 1 dieną<sup>32</sup>. Nors vidurinėms ir specialiosioms mokykloms ir nebuvo išsiuntinėti panašaus pobūdžio raštai, jos darbą pradėjo taip pat nurodytą dieną. Tačiau kai kuriuose miestuose trūkstant patalpų ir dėl okupacinės nacių valdžios daromų kliūčių gimnazijos ėmė veikti tik nuo spalio 15 dienos<sup>33</sup>.

1941 m. rudenį Lietuvos generalinėje srityje, be Švietimo vadybai nepriklausiusių mokyklų, vokiečių dėstomąja kalba veikė 2 758 pradžios mokyklos, kurias lankė 232 089 moksleiviai, jose dirbo 6 558 mokytojai<sup>34</sup>. Okupacinė nacių valdžia taip pat leido dirbti lenkų, rusų bei gudų pradžios mokykloms. Naujuosius mokslo metus pradėjo 50 gimnazijų ir 30 progimnazijų, kuriose mokėsi 31 732 moksleiviai bei dirbo 1 274 mokytojai. Visose vidurinėse mokyklose, išskyrus Vilniaus baltarusių-rusų gimnaziją, buvo dėstoma lietuvių kalba. Taip pat krašte darbą pradėjo dvi aukštesniosios technikos, 23 amatų ir 4 prekybos mokyklos. Į šias profesinio mokymo įstaigas susirinko 6588 moksleiviai bei 631 mokytojas<sup>35</sup>. Be bendrojo lavinimo, technikos, amatų bei prekybos mokyklų, krašte veikė mokytojų seminarijos, dailės, meno, neįgaliųjų vaikų, žemės ūkio ir aukštosios mokyklos<sup>36</sup>. Iš 1 lentelėje pateiktų duomenų matyti, jog 1941 m. rudenį Lietuvoje veikė daugiau pradinųjų mokyklų, taip pat buvo didesnis jose dirbančių mokytojų ir vidurinių mokyklų moksleivių skaičius nei kad paskutiniais Lietuvos Respublikos metais. Palyginus su 1939–1940 m. m., 1941–1942 m. m. vidurinių ir specialiųjų mokyklų tinklas buvo mažesnis, taip pat gerokai sumažėjo moksleivių skaičius pradinėse bei specialiosiose mokyklose. Be to, vidurinėse ir specialiosiose mokyklose dirbo kur kas mažiau ir mokytojų. Tai visai suprantama, nes daugiau negu tūkstantis pedagogų buvo represuota sovietų okupacijos metu, dalis jų buvo nužudyta pirmosiomis Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo dienomis. Tačiau nacių okupacijos pradžioje Lietuvos bendrojo lavinimo ir specialiųjų mokyklų skaičius labai atsiliko nuo buvusio sovietų okupacijos metais. Sovietų Sąjungai užėmus Lietuvą, krašte buvo plečiamas minėtų mokyklų tinklas. Naujoji valdžia tai darė ne iš edukologinių paskatų, bet turėdama aiškius politinius bei ideologinius tikslus. Mokykla pagal sovietinę pedagogiką privalėjo ugdyti komunistinės visuome-

<sup>32</sup> 1941 m. rugsėjo 25 d. Kauno miesto pradžios mokyklų inspekcijos raštas visiems Kauno miesto pradžios mokyklų vedėjams ir mokytojams, *Kauno apskrities archyvas* (toliau – *KAA*), f. R-1045, ap. 1, b.12, l. 6.

<sup>33</sup> A. Enzinas, *ibid.*, p. 231.

<sup>34</sup> Švietimo vadybos 1941–1941 m. m. statistiniai duomenys apie pradžios mokyklas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 789, l. 20; Švietimo vadybos 1941 m. spalio 1 d. statistiniai duomenys apie pradžios mokyklų skyrių skaičių ir mokinių skaičių atskiruose skyriuose, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b.789, l. 14; Švietimo vadybos 1941 m. lapkričio 11 d. statistiniai duomenys apie pradžios mokyklų mokytojus, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 789, l. 25.

<sup>35</sup> Švietimo vadybos 1941 m. spalio 1 d. žinios apie specialiųjų mokyklų mokinius, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 5; Statistinės žinios apie vidurines ir specialiąsias mokyklas 1941–1942 m. m., *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 774, l. 4.

<sup>36</sup> Švietimo vadybos 1941–1942 m. m. statistiniai duomenys apie vidurines ir specialines mokyklas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 774, l. 4; Švietimo vadybos 1941–1942 m. m. statistiniai duomenys apie mokinių skaičių aukštosiose, vidurinėse ir specialinėse mokyklose, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 90.

nės kūrėją, ateities žmogų<sup>37</sup>. Tam turėjo padėti atitinkamai sutvarkyta mokyklos aplinka, moksleivių mokymas ir auklėjimas per pamokas ir užklausinę veiklą. Norint greičiau pasiekti minėtų tikslų, reikėjo išplėsti ugdymo institucijų tinklą bei į jas pritraukti kuo daugiau moksleivių. Šia kryptimi ir buvo einama pirmosios sovietinės okupacijos metais. Kokių buvo pasiekta rezultatų 1940–1941 m. m. pabaigoje, matyti iš 1 lentelės. Per gana trumpą laiką krašte buvo išplėstas pradinė ir vidurinių mokyklų tinklas, šiose mokymo įstaigose išaugo moksleivių bei mokytojų skaičius. Nors specialiųjų mokyklų sovietų okupacijos metais ir sumažėjo, bet profesinio išsilavinimo jose siekė daugiau moksleivių nei kad pirmaisiais Lietuvos Respublikos metais.

Prasidėjus nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, krašto mokyklų skaičius sumažėjo LV uždarius vidurines, specialiąsias ir pradžios mokyklas žydų ir rusų dėstomomis kalbomis.

1. lentelė. Duomenys apie mokyklas, mokinius ir mokytojus 1939–1944 m.<sup>38</sup>

Mokslo metai	Pradinės mokyklos			Vidurinės mokyklos			Specialiosios (technikos, amatų ir prekybos) mokyklos		
	Mokyklų skaičius	Mokinių skaičius	Mokytojų skaičius	Mokyklų skaičius	Mokinių skaičius	Mokytojų skaičius	Mokyklų skaičius	Mokinių skaičius	Mokytojų skaičius
1939–1940*	2 713	331 820	6 480	104	28 996	1 477	36	7 164	752
1940–1941**	2 861	343 677	7 329	124	44 276	2 206	33	9 231	802
1941–1942	2 758	232 089	6 558	80	31 732	1 274	29	6 588	631
1942–1943	2 874	274 152	6 337	80	39 092	1 426	39	9 872	860
1943–1944	2 933	–	6 251	94	40 794	1 638	42	8 406	894

\*1939–1940 m. m. pradinė, vidurinių ir specialiųjų mokyklų statistikos duomenys be Klaipėdos krašto. Pagal kitus duomenis, 1939–1940 m. m. pabaigoje Lietuvoje veikė 105 vidurinės mokyklos<sup>39</sup>.

\*\* Pradinė, vidurinių ir specialiųjų mokyklų statistikos duomenys be Klaipėdos krašto. Pagal kitus duomenis, 1943–1944 m. m. Lietuvos generalinėje srityje veikė 53 specialiosios (technikos, amatų ir prekybos) mokyklos<sup>40</sup>.

<sup>37</sup> V. Kašauskienė, Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai (1940–1941), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1993, Vilnius, 1994, p. 110.

<sup>38</sup> Lentelė parengta remiantis: Statistinės žinios apie mokyklų, mokytojų ir mokinių skaičių 1939–1940 ir 1940–1941 m. m., *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 7, l. 275; A. Bendžius, op. cit., p. 30–31; Švietimo vadybos 1941–1942 m. m. statistiniai duomenys apie vidurines

Naciai neuždarė ką tik pradėjusių dirbti lietuvių švietimo ir mokslo įstaigų. Taip pat paliko veikti ir kai kurias gudų, lenkų ir rusų mokyklas. Tačiau neabejotina, jog krašto vidurinių ir aukštųjų mokyklų egzistavimą okupacinė valdžia suvokė kaip laikiną dalyką. Nacių ideologai manė, jog okupuotose Rytų teritorijose neturi būti vidurinių ir aukštųjų mokyklų. Vokietijos SS ir policijos vado Heinricho Himlerio nuomone, ne vokiečių tautybės rytinių sričių gyventojams užtenka keturių skyrių pradžios mokyklos, ir be šio tipo mokyklų Rytuose neturi būti daugiau jokių ugdymo įstaigų. Mokymo tikslas, anot jo, šioje liaudies mokykloje turi būti: „[...] paprastas skaičiavimas daugiausia ligi 500, mokymas pasirašyti, įsitikinimas, kad yra Dievo įsakymas klausyti vokiečių ir būti garbingam, darbščiam bei guviam. Mokėjimą skaityti aš laikau nereikalingu“<sup>41</sup>. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje naciai nesiryžo iš karto įgyvendinti šių švietimo politikos nuostatų. Šiose šalyse okupacinė nacių valdžia kurį laiką leido dirbti ne tik pradžios, vidurinėms ar profesinėms mokykloms, bet ir aukštojo mokslo įstaigoms, kai tuo tarpu iš lenkų naciai be jokių kompromisų atėmė teisę siekti vidurinio ir aukštojo mokslo. Prijungtoje prie Trečiojo Reicho Lenkijos teritorijoje buvo uždarytos visos vidurinės ir aukštosios mokyklos. Lenkų tautybės vaikams naciai leido lankyti tik pradžios ir profesines mokyklas<sup>42</sup>. Negeriau naciai elgėsi su baltarusiais bei rusais. Užimtose rusų gyvenamose teritorijose buvo paliktos veikti tik pradžios mokyklos, o baltarusiams buvo leista turėti septynmetes mokyklas<sup>43</sup>.

ir specialines mokyklas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 774, l. 4; Švietimo vadybos 1941–1942 m. m. statistiniai duomenys apie mokinių skaičių vidurinėse ir specialinėse mokyklose, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 90; Švietimo vadybos 1941 m. spalio 1 d. žinios apie specialinių mokyklų mokinius, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 5; Statistinės žinios apie vidurines ir specialiąsias mokyklas 1941–1942 m. m., *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 774, l. 4; Švietimo vadybos 1942–1943 m. m. žinios apie specialines mokyklas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 83; Švietimo vadybos 1942 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklas ir klases, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 17; Švietimo vadybos 1942–1943 m. m. žinios apie pradžios mokyklų mokinius, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 789, l. 15; Švietimo vadybos 1942 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklų mokytojų suskirstymą pagal gaunamą atlyginimą, *ibid.*, l. 20; Švietimo vadybos 1942–1943 m. m. statistiniai duomenys, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 785, l. 1–3; Švietimo vadybos 1943 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklas ir klases, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 10; Švietimo vadybos vidurinių mokyklų 1943–1944 m. m. statistiniai duomenys, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 146, l. 22–26; 1944 m. vasario 1 d. statistinės žinios apie specialinių mokyklų mokinius atskiruose skyriuose, poskyriuose ir atskirose klasėse, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 802, l. 1–8; 1944 m. vasario 1 d. statistinės žinios apie specialines mokyklas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 787, l. 273–327.

<sup>39</sup> V. Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir preižinimasis jai 1940–1964 m.*, Vilnius, 2002, p. 64.

<sup>40</sup> A. Bubnys, *op cit.*, p. 458.

<sup>41</sup> A. Gražiūnas, *op cit.*, p. 199.

<sup>42</sup> M. Wolczak, *Polityka oświatowa i naukowa w okupowanej Polsce w latach 1939–1945, Polityka oświatowa i naukowa Trzeciej Ażeszy Niemieckiej w okupowanych krajach Europy*, Warszawa, 2000, l. 615.

<sup>43</sup> Ю. Туронак, *Беларусь под нямецкой акупацыяй*, Мінск, 1993, с. 76.

Kai kurie autoriai tokį nacių pareigūnų elgesį Baltijos šalyse aiškina tuo, jog karo meto poreikiai naciams buvo svarbesni už numatytą germanizaciją, todėl kultūros sritis dažniausiai būdavo paliekama vietos valdžiai<sup>44</sup>. Labiau tikėtina, jog tokią nacių poziciją minėtose Baltijos šalyse išprovokavo visiškai kiti dalykai. 1941 m. antisovietinis Birželio sukilimas Lietuvoje bei panašūs įvykiai Latvijoje, Estijoje palengvino nacistinės Vokietijos kariuomenės žygį į Rytus, ir tai paskatino nacius padaryti šių kraštų gyventojams tam tikrų nuolaidų kultūros ir švietimo srityse. Aišku, okupacinės nacių valdžios kompromisą su estais, latviais bei lietuviais nulėmė siekis panaudoti jų antisovietines nuotaikas karui su Sovietų Sąjunga. Tačiau kartu reikia nepamiršti ir to, jog tai buvo tik laikinos nacių nuolaidos okupuotoms tautoms. Nuo karo eigos ir jo baigties priklausė ne tik tolimesnė minėtų kraštų švietimo įstaigų ateitis, bet ir viso šio regiono gyventojų išlikimas.

Kai kuriuos Lietuvos švietimo darbuotojus bei moksleivius tragiška baigtis ištiko jau 1941 m. vasarą ir rudenį. Vos tik įžengę į Lietuvą, naciai ėmė persekioti ir žudyti žydų tautybės mokytojus bei moksleivius, mokyklose dirbusius komunistus ir sovietų valdžios šalininkus bei komjaunuolius. Kaip rašo A. Gaigalaitė, jau 1941 m. vasaros pabaigoje „buvo sušaudyti pirmieji (Linkuvos – L. J.) gimnazijos komjaunuoliai ir žydai. Nušautas komunistuojantis ar net komunistas muzikos mokytojas A. Juzumas, vieną savaitę po S. Vaitkevičiaus ištrėmimo dirbęs gimnazijoje direktoriumi. Sušaudytas, apkaltinus komunistine veikla sovietmečiu, Linkuvos pradžios mokyklos vedėjas Jonas Kiekšė. Sunaikinti mokiniai žydai, kurie 1941 m. rudenį buvo išbraukti iš mokinių sąrašų [...]“<sup>45</sup>. Prienų gimnazijoje dirbęs žydų tautybės mokytojas S. Koganas su konstitucijos dėstytoja Lipmanavičiūte buvo sušaudyti kartu su visais žydais, nespėjusiais pabėgti nuo vokiečių<sup>46</sup>. Buvo susidorota su Mažeikių gimnazijos mokytojais ir mokiniais žydais. Negalutiniais duomenimis, buvo sušaudyti du šios mokyklos žydų tautybės mokytojai ir 24 gimnazistai<sup>47</sup>. Toks pat likimas ištiko ir kitų Lietuvos mokyklų mokytojus bei moksleivius žydus. Nuo nacių nukentėjo ne tik žydų, bet ir kitų tautybių pedagogai. K. Rukšėnas teigia, jog karo pradžioje, apkaltinus komunistine veikla buvo sušaudyti 27 mokytojai lietuviai<sup>48</sup>. Panašūs susidorojimai su mokytojais vyko visą okupacijos laikotarpį. Manoma, kad nacių okupuotoje Lietuvoje buvo nužudyta daugiau kaip tūkstantis įvairių tautybių mokytojų<sup>49</sup>.

Tų pačių metų rudenį pradėjusiose veikti mokyklose toliau vyko nepageidaujamų asmenų persekiojimai ir suiminėjimai. Žydų tautybės moksleiviai buvo išbraukiami iš mokinių bei studentų sąrašų ir perduodami okupacinės valdžios žiniui<sup>50</sup>. 1941 m.

<sup>44</sup> R. J. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992, p. 59–60.

<sup>45</sup> A. Gaigalaitė, op. cit., 2000, p. 8.

<sup>46</sup> Prienų „Žiburio“ gimnazija 1918–1998, Prienai, 1998, p. 15.

<sup>47</sup> *Mažeikių Merkelio Račkausko gimnazija (1919–1999)*, Šiauliai, 1999, p. 168.

<sup>48</sup> K. Rukšėnas, *ibid.*, l. 299.

<sup>49</sup> S. Buchaveckas, op. cit., p. 132.

<sup>50</sup> S. Buchaveckas, op. cit., p. 133; Vilniaus universiteto rektoriaus 1942 m. birželio 3 d. pranešimas Švietimo generaliniam tarėjui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 622, l. 45.

spalio 29 d. Švietimo generalinis tarėjas aplinkraščiu įsakė vidurinių ir specialiųjų mokyklų vadovybėms iš mokyklų pašalinti visus buvusius komjaunuolius. Mokyklų direktoriams reikėjo nurodyti priežastis, kodėl Mokytojų taryba šiuos moksleivius paliko mokykloje, kodėl mokiniai įstojo į komjaunimą<sup>51</sup>. 1942 m. pradžioje Švietimo generalinis tarėjas dar kartą pakartojo įsakymą, kad iš mokyklų būtų pašalinti buvę komjaunuoliai. Tik dabar mokyklų vadovybėms buvo nurodoma: „[...] išskirti bolševikų laikais pasižymėjusius moksleivius komjaunuolius ir juos pašalinti iš mokyklų“<sup>52</sup>. Tai reiškia, kad atsisakyta reikalavimo iš mokyklų pašalinti visus komjaunimui priklausiusius moksleivius. Taigi jie, o kartu ir tėvai, galėjo mažiau baimintis dėl buvusios praeities. Be to, moksleiviai, išbraukti iš vienos mokyklos sąrašų, po kurio laiko įstodavo į kitą gimnaziją ar progimnaziją ir tęsdavo mokslą. Kad tam būtų užkirstas kelias, Švietimo generalinis tarėjas pareikalavo, jog mokyklų vadovai gerai iširtų naujai priimamų moksleivių praeitį ir neįtrauktų į mokinių sąrašus iš kitų mokyklų pašalintus asmenis.

Likusiems mokyklose mokytojams bei moksleiviams labai greitai tapo aišku, jog okupacinė nacių valdžia Lietuvoje yra mažiausiai suinteresuota sėkmingu švietimo įstaigų darbu. Vos tik pradėjusios darbą Švietimo vadybos žinioje esančios pradinės ir vidurinės mokyklos susidūrė su daugybe problemų. Labiausiai jų darbą apsunkino patalpų trūkumas. Nemažai mokyklų, ypač didesniuose miestuose, savo pastatus turėjo užleisti vokiečių kariuomenei, karo ligoninėms arba okupacinės valdžios įstaigoms. Mokyklos turėjo susirasti kitas patalpas, bet ir įsikūrusios naujose iš ten būdavo iškeliamos. Net devynis kartus iš vienu patalpų į kitas kėlėsi Vilniaus suaugusiųjų gimnazija<sup>53</sup>. Mokyklos buvo priverstos dirbti dviem, trimis pamainomis. Pavyzdžiui, Telšių gimnazijoje septynių klasių patalpos buvo užimtos kariuomenės: šešios klasės buvo patalpintos amatų mokykloje ir viena klasė privačiame name. Darbas vyko trečioje pamainoje nuo 17 valandos<sup>54</sup>. Kariuomenės daliniui užėmus Utenos gimnazijos patalpas, klasės buvo išmėtytos po visą miestą: parapijos salėje buvo patalpintos keturios klasės, kiekviename kampe – po klasę, mokykla glaudėsi Šaulių namuose, vaistinėje ir kitur. Kad vyktų mokymas, bendrojo lavinimo bei specialiosiose mokyklose teko įvesti sutrumpintas pamokas. Švietimo vadyba nustatė, kad pamokos, dirbant dviem pamainomis vietovėse, turinčiose elektrą, truktų 34–40 minučių, neturinčiose elektros – 25–35 minutes, o dirbant trimis pamainomis vietovėse su elektra – 25–30 minučių, be elektros – 20–25 minutes<sup>55</sup>. Be to, reikia pažymėti, jog po kariuomenės pa-

<sup>51</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. spalio 29 d. aplinkraštis Nr. 3, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 104, l. 114.

<sup>52</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1942 m. vasario 12 d. aplinkraštis vidurinių, specialiųjų ir aukštųjų mokyklų vadovams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 805, l. 139.

<sup>53</sup> Švietimo vadybos 1943–1944 m. m. vidurinių mokyklų statistiniai duomenys, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 146, l. 22–26.

<sup>54</sup> Telšių gimnazijos 1944 m. balandžio 20 d. pranešimas Švietimo vadybai, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 149, l. 65.

<sup>55</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1942 m. rugsėjo 17 d. aplinkraštis visų aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų direktoriams ir pradžios mokyklų inspekcijoms, *LCVA*, f. 1759, ap. 1, b. 155, l. 85.

sitraukimo iš mokyklų patalpų, labai dažnai jose be remonto buvo neįmanoma dirbti, mokyklų kabinetai ir laboratorijos buvo nuniokotos, sunaikintos arba išgrobstytos mokyimo priemonės<sup>56</sup>.

Žinoma, atsiliepė ir karo meto sunkumai. Mokytojams bei moksleiviams trūko mokyimo ir rašymo priemonių. Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. gruodžio 26 d. įsakymu dėl kai kurių vadovėlių marksistinės ar antivokiškos tendencijos buvo uždrausta juos naudoti mokyklose arba reikalaujama iškirpti atitinkamus skyrius. Mokyklose neleista naudotis: S. Matulaičio vadovėliu „Lietuvių tautos istorija“, J. Norkaus „Visuotinės istorijos vadovėliu“ (V ir VI pradinės mokyklos skyriui) ir visais tarybiniais laikais išleistais vadovėliais. Iš švietimo įstaigų bibliotekų reikalauta pašalinti žydų autorių kūrinius, tų autorių veikalus, kurie darbu, žodžiu ar raštu veikė komunizmo naudai, straipsnius, kuriuose ryški marksistinė ar žydiška tendencija; straipsnius, kurių turinys nukreiptas prieš Reichą, ir pan.<sup>57</sup> Taigi mokyklos, ir taip stokodamos mokyimo priemonių, jų skaičių turėjo sumažinti. Be to, nemažai mokyimo priemonių buvo sunaikinta ar visiškai dingo iš mokyklų pirmomis karo dienomis. Spausdinti naujai parengtų vadovėlių ir kitų mokyimo priemonių dažniausiai neleido nacių cenzoriai. Per trejus okupacijos metus kartu su mokykliniais vadovėliais išspausdinta vos 100 pavadinimų knygų ir brošiūrų<sup>58</sup>.

Švietimo įstaigas vargino ir finansinės problemos. 1941 m. pabaigoje Finansų generalinis tarėjas Jonas Matulionis savo dienoraštyje rašė: „Mano vienas iš svarbiausių tikslų, kad nepakriktų švietimas dėl nesugebėjimo išmokėti mokyimo personalui algų, kad mokyklos galėtų baigti mokslo metus [...]“<sup>59</sup>. Nepaisant visų šių sunkumų, mokyklos veikė ir atliko savo pagrindinę funkciją: ugdė krašto jaunąją kartą.

Pirmaisiais nacių okupacijos metais Lietuvos mokyklos veikė pagal LV nustatytą tvarką bei vadovavosi jos ir Švietimo vadybos paskelbtais aplinkraščiais ir įsakymais. Lietuvos LV buvo nurodžiusi mokykloms, jog naujaisiais mokslo metais jos vadovautųsi 1939–1940 m. mokyimo planu ir 1939 m. mokyimo programomis. Tačiau tai netenkino okupacinės valdžios, kuri siekė vietinių gyventojų germanizacijos bei skleisti mokyklose nacių ideologiją. Jau okupacijos pradžioje naciai svarstė, kaip reikėtų pertvarkyti mokyimo turinį Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose. Vokiečių apygardos komisariato pareigūnai 1941 m. liepos mėnesį įtikinėjo Vilniaus apygardos komisarą pradėti mokyti vokiečių kalbos nuo pradinės mokyklos II klasės skiriant jai 6 savaitines pamokas, išbraukti iš mokyimo programų Lietuvos istorijos, religijos pamokas, sumažinti muzikos pamokų skai-

<sup>56</sup> Vilniaus II gimnazijos 1941 m. gruodžio 12 d. direktoriaus pranešimas Švietimo vadybos Vidurinio mokslo departamentui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 448, l. 116; Kauno aukštesniosios technikos mokyklos 1941 m. rugsėjo 27 d. pranešimas Švietimo vadybai, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 551, l. 136.

<sup>57</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. gruodžio 23 d. aplinkraštis gimnazijų, progimnazijų, mokytojų seminarijų, specialiųjų mokyklų direktoriams ir pradinių mokyklų inspektoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 140, l. 99.

<sup>58</sup> L.Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995, p. 111.

<sup>59</sup> J. Matulionis, op. cit., p. 29.



čių<sup>60</sup>. Todėl 1941 m. rugpjūčio mėnesį Švietimo vadybai buvo nurodyta parengti bendrojo lavinimo mokykloms naujus mokymo planus ir programas. Iki naujų mokslo metų suspėta parengti tik naujus mokymo planus. 1941–1942 m. m. į pradinių mokyklų mokymo planą buvo įtraukti du nauji dalykai: V–VI skyriuje vokiečių kalba ir pilietinis lavinimas<sup>61</sup>. 1941 m. rugpjūčio 23 d. Švietimo generalinis tarėjas patvirtino 1941–1942 m. m. vidurinių mokyklų mokymo planą, iš kurio buvo išbrauktas užsienio kalbų, išskyrus vokiečių, mokymas<sup>62</sup>. Palyginus su 1939–1940 m. m. vidurinių mokyklų mokymo planu, buvo sumažintas lotynų kalbos ir muzikos pamokų skaičius. Vokiečių kalbai buvo skirta daugiau savaitinių pamokų negu lietuvių kalbai ir literatūrai. Didesnis pamokų skaičius buvo numatytas istorijai, matematikai, biologijai ir fizikai. Tikybai, visuomenės mokslui, filosofijos pradmenims, geografijai, dailei, darbeliams ir namų ruošai buvo skirta tiek pat pamokų, kiek ir 1939–1940 m. m. mokymo plane. Kaip matome, vidurinėse mokyklose buvo sustiprintas vokiečių kalbos mokymas, daugiau pamokų skirta tiksliesiems mokslams. Švietimo vadyba reglamentavo ir užklausinę moksleivių veiklą. 1941 m. spalio 27 d. Švietimo generalinis tarėjas aplinkraščiu Nr. 1 visose mokyklose uždraudė steigti organizacijas ir būrelius be Švietimo vadybos žinios. Mokyklose galėjo veikti tik mokytojų vadovaujami dalykiniai būreliai, kurių tikslas – „mokinių pamėgto dalyko žinių pagilinimas“<sup>63</sup>.

1941 m. rugsėjo pradžioje Švietimo vadyba nurodė, jog prasidėjus naujiems mokslo metams, kol bus parengtos naujos mokymo programos, moksleiviai turės mokytis pagal 1939 m. programas. Aplinkraštyje buvo rašoma, jog: „(Programas – L. J.) suprantama reikia derinti su šiemis mokslo metams nustatyta ir Švietimo generalinio tarėjo patvirtinta pamokų lentelė ir apskritai su dabartine politine dvasia ir aplinkybėmis“<sup>64</sup>. Kartu mokytojams buvo nurodyta mokslo metų pradžioje išsiaiškinti, ko mokiniai nėra išėję, ir juos trumpai su ta medžiaga supažindinti. Ypač daug klėbimų sukėlė vokiečių kalbos mokymas. Jei II–VII klasėse vokiečių kalbos pradėdama mokytis kaip naujo dalyko, tai per vienerius mokslo metus reikėjo ıšeiti pusantros klasės kursą<sup>65</sup>. Okupacinė valdžia pareikalavo nuo 1942 m. sausio 20 d. visose bendrojo lavinimo mokyklose įvesti 5 savaitines vokiečių kalbos pamokas<sup>66</sup>. Visą okupacijos laikotarpį naciai rūpinosi, jog mokykloms netrūktų vokiečių kalbos mokytojų, o pastarieji buvo nuolat siunčiami tobulintis į Lietuvą ar net Vokietijoje organizuojamus vokiečių kalbos kursus.

<sup>60</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 461.

<sup>61</sup> Švietimo vadybos Pradžios mokslo departamento 1941 m. spalio 11 d. aplinkraštis pradžios mokyklų inspektoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 8, l. 4.

<sup>62</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. rugpjūčio 23 d. patvirtintas 1941–1942 mokslo metų mokymo planas, *LCVA*, f. 665, ap. 1, b. 207, l. 17.

<sup>63</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1941 m. spalio 27 d. aplinkraštis Nr.1, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 805, l. 86.

<sup>64</sup> Švietimo vadybos Vidurinio mokslo departamento 1941 m. rugsėjo 8 d. aplinkraštis gimnazijų ir progimnazijų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 101, l. 85–86.

<sup>65</sup> Švietimo vadybos Vidurinio mokslo departamento 1941 m. rugsėjo 8 d. aplinkraštis gimnazijų ir progimnazijų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 101, l. 85–86.

<sup>66</sup> K. Rukšėnas, Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 m., *ibid.*, l. 307.

Mokytojams ir moksleiviams, patyrusiems šiuos pertvarkymus bei atlaikius pirmuosius išbandymus, darėsi aišku, kad galimos ir kitos okupacinės valdžios staigmenos. Praslinkus ketveriems okupacijos mėnesiams, iškilo grėsmė vidurinėms ir aukštosioms mokykloms. 1941 m. lapkričio mėn. Reicho okupuotų Rytų kraštų ministras A. Rozenbergas įsakė krašte drauge su aukštosiomis mokyklomis uždaryti ir vidurines. Tuomet, Lietuvos Švietimo vadybos pareigūnams laviruojant, o Lietuvos generalinės srities komisariatui teisinantis Berlyno įstaigoms, jog per vėlai sužinota, pavojaus pavyko išvengti<sup>67</sup>. Visos Lietuvos aukštosios bei vidurinės mokyklos ir toliau tęsė darbą. Okupacinė nacių valdžia šių mokyklų uždarymą kuriam laikui atidėjo, tačiau jos įstaigose imta brandinti kitus Lietuvos švietimo ateities planus.

1942 m. balandį Lietuvos generalinis komisaras Adrianas Rentelnas išreiškė nepasitenkinimą pirmajam generaliniam tarėjui gen. Petru Kubiliūnui dėl ypač viršyto 1942 m. Švietimo vadybos biudžeto. Siūlyta sumažinti valstybės paramą pradžios ir vidurinėms mokykloms. Pasak generalinio komisaro, „negalima daugiau palaikyti to patogaus ligšiolinio santykio mokyklinių vietų 1 : 30 (vienas mokytojas moko ne mažiau kaip 30 mokinių – L. J.). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad reiche priimtas mokyklinių vietų santykis yra 1 : 50 (vienas mokytojas moko ne mažiau kaip 50 mokinių – L. J.), todėl esant įtemptai Generalinės srities padėčiai ir čia turi būti padarytas sumažinimas, t. y., kad maždaug 40–45 mokyklinio amžiaus vaikams tektų vienas mokytojas. Panašiu būdu turi būti įvykdytas sumažinimas ir aukštesnių mokyklų srityje“<sup>68</sup>. Todėl gegužės mėnesį buvo nuspręsta taupumo sumetimais sumažinti klasių skaičių pradinėse mokyklose bei gimnazijose ir progimnazijose. Klasės, kuriose mokinių skaičius nesiekė naujai nustatytos normos, turėjo būti sujungtos į vieną arba tų klasių mokiniai išskirstyti po kitas klases. Pavyzdžiui, Švietimo vadybos įsakymu nuo 1942 m. gegužės 1 d. Kauno II gimnazijoje vietoje 18 klasių turėjo likti 15. Vykdamas šį sprendimą Va, Vb klasės turėjo būti sujungtos į vieną, o IVc, IIIc klasių mokinės išskirstytos į IVa, IVb, ir IIIb klases<sup>69</sup>. Kupiškio gimnazijai Švietimo vadyba nuo gegužės 1 d. paliko 14 klasių vietoje buvusių 17<sup>70</sup>. Tačiau gimnazijos ir progimnazijos 1941–1942 mokslo metus užbaigė nepaisydamos Švietimo vadybos nurodymų sumažinti paralelinių klasių skaičių mokyklose.

1942 m. gegužės 20 d. Kaune apsilankė okupuotų Rytų kraštų ministras A. Rozenbergas. Šis aukšto rango nacių pareigūno vizitas tapo prologu naujoms Lietuvos švietimo sistemos reformoms. 1942 m. vasarą, vykdydama okupacinės valdžios nurodymus, Švietimo vadyba pertvarkė bendrojo lavinimo mokyklų struktūrą. Nuo 1942–1943 m. m. privaloma pradinė mokykla tapo penkiametė

<sup>67</sup> K. Rukšėnas, Lietuvos germanizacija hitlerinės okupacijos metais, *Komunistas*, 1989, Nr. 5, p. 64.

<sup>68</sup> Generalinio komisaro 1942 m. balandžio 2 d. raštas pirmajam generaliniam tarėjui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 648, l. 26.

<sup>69</sup> Kauno II gimnazijos Tėvų komiteto 1941 m. gegužės 12 d. pareiškimas Generaliniam švietimo tarėjui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 212, l. 89.

<sup>70</sup> Švietimo vadybos Vidurinio ir pedagoginio mokslo departamento 1942 m. balandžio 28 d. įsakymas Kupiškio gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 207, l. 46.

(I–V skyriai), o jos aukštesnė pakopa (VI–VII skyriai) buvo labiau specializuota: kaimo mokyklose daugiau valandų buvo skirta žemės ūkiui, o miestų mokyklose – prekybai. Sovietinėje pradinėje mokykloje buvusios klasės pervadintos skyriais<sup>71</sup>. Gimnazijose ir progimnazijose mokslas prailgintas vieneriais metais. Taigi nuo naujųjų mokslo metų gimnazijoje reikėjo mokytis aštuonerius, o progimnazijoje – ketverius metus<sup>72</sup>.

1942 m. pradinės mokyklos programų įvade buvo rašoma: „Grįžti 1936 m. reformos sukurtajai mokyklų sistemai, po pergyventų bolševikinių mokslo metų, nebuvo prasmės. Ūkiniai Lietuvos gyvenimo sukrėtimai negalėjo nepaveikti mūsų tautinės bendrijos struktūros, o kartu ir mokyklos uždavinių. Todėl šiuo metu Lietuvos mokyklų sistemos pagrindan dedama septynerių metų pradinė mokykla, kurios ypač šeštieji ir septintieji mokslo metai turi teikti praplėstą ir labiau praktiškam gyvenimui taikomą lavinimą. Toje pačioje mokyklų sistemoje aštuonių klasių bendrojo lavinimo vidurinė mokykla (gimnazija) ir keturių klasių progimnazija atremiama į keturis pradinės mokyklos skyrius. Specialiosios (amato, prekybos ir kt.) mokyklos atremiamos į penkis pradinės mokyklos skyrius, nes minėtoms mokykloms reikalingas ir vyresnis kandidatų amžius ir didesnis protinis subrendimas“<sup>73</sup>. Taigi nustatyta 12 metų bendrojo lavinimo trukmė.

Šiais bendrojo lavinimo mokyklų struktūros pertvarkymais okupacinė nacių valdžia siekė Lietuvos švietimo sistemą pajungti Vokietijos karo tikslams. Iš okupuoto krašto naciams reikėjo ne inteligentų, o tik paprastų darbininkų, kurie aptarnautų Vokietijos kariuomenę žygyje į Rytus. Pradinių mokyklų VI ir VII skyriai turėjo rengti naciams reikalingus amatininkus ir prekybininkus. Ne veltui 1942 m. liepos 16 d. Švietimo vadybos pasitarime Lietuvos mokyklų sistemos reformos klausimais buvo prieita išvada, kad įvesti privalomą penkiamečių pradžios mokyklą svarbu ir todėl, jog „[...] į kai kurias specialiojo lavinimo mokyklas, kaip antai, į amatų mokyklas, kurios paliekamos veikti senąja forma, priimami baigę penkis pradinės mokyklos skyrius“<sup>74</sup>. Tad privaloma penkiamečių mokykla turėjo užtikrinti reikiamų kandidatų parengimą amatų ir prekybos mokykloms. Prailginant mokymosi laiką vidurinėse mokyklose, buvo siekiama sudaryti sunkesnes sąlygas gauti vidurinį išsilavinimą ir taip priversti moksleivius bei jų tėvus rinktis profesines mokyklas. Tačiau po šių mokyklų sistemos pokyčių vidurinės mokyklos iš esmės išlaikė savo ankstesnę struktūrą ir sudarė galimybes moksleiviams siekti jų gabumus ir poreikius atitinkančio išsilavinimo.

Pertvarkant bendrojo lavinimo mokyklų struktūrą buvo keičiamas ir moksleivių ugdymo turinys. 1942 m. Švietimo vadyba parengė naujas pradinių ir vidurinių mokyklų programas. Be to, buvo sudaryti ir nauji 1942–1943 m. m. bendrojo lavinimo

<sup>71</sup> Švietimo vadybos Pradžios mokslo departamento 1942 m. rugsėjo 1 d. aplinkraštis pradžios mokyklų vyr. inspektoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 7, l. 200.

<sup>72</sup> Švietimo vadybos Vidurinio ir pedagoginio mokslo departamento 1942 m. liepos 31 d. aplinkraštis gimnazijų ir progimnazijų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 99, l. 98.

<sup>73</sup> *Pradinės mokyklos programos*, Vilnius, 1942, p. 3.

<sup>74</sup> Švietimo vadyboje 1942 m. liepos 16 d. įvykusio pasitarimo Lietuvos mokyklų sistemos reformos klausimais protokolas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 7, l. 201.

mokyklų mokymo planai<sup>75</sup>. Pradinių mokyklų mokymo planai pasipildė naujais specialiojo lavinimo mokomaisiais dalykais. Kaimo mokyklų VI–VII skyriuose moksleiviai galėjo mokytis žemdirbystės ir gyvulininkystės pagrindų, knygvedybos, sodininkystės ir kitų vadinamųjų „praktiškųjų“ dalykų. Miesto mokyklose moksleiviai turėjo galimybę susipažinti su buhalterija, korespondencijos tvarkymu, prekių pažinimo pagrindais, dekoravimu, prekybos įmonėmis bei knygvedyba. Vokiečių kalbą pradinėse mokyklose numatyta pradėti mokytis nuo penkto skyriaus. Pagal naujuosius mokymo planus pradinėse ir vidurinėse mokyklose vokiečių kalbai taip pat buvo numatyta skirti tiek pat pamokų, kiek lietuvių kalbai ir literatūrai. Lyginant 1941–1942 m. m. ir 1942–1943 m. m. mokymo planus, naujajame daugiau pamokų skirta lietuvių kalbai ir literatūrai, vokiečių kalbai, matematikai, kūno kultūrai, tikybai, darbams, namų ruošai bei muzikai. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad nuo 1942–1943 m. m. gimnazija iš septynmetės buvo pertvarkyta į aštuonmetę. Prailginus mokymosi laiką, padidėjo ir kai kurių mokomųjų dalykų pamokų skaičius, tačiau lotynų kalbos pamokų sumažėjo. 1941–1942 m. m. mokymo plane lotynų kalbai buvo skiriama 14 savaitinių pamokų, o dabar – tik 12. Istorijos, visuomenės mokslo, filosofijos pagrindų, fizikos ir kitų dalykų pamokų skaičius visose klasėse liko toks pat, kaip ir 1941–1942 m. m. mokymo plane. Į vidurinių mokyklų mokymo planus buvo įtrauktas naujas dalykas – visuomeninis ugdymas. Tai – auklėjamųjų pasikalbėjimų valandos, skirtos klasių auklėtojams. Šie užsiėmimai turėjo būti praversti ne rečiau kaip kas antrą savaitę.

Iš visų mokomųjų dalykų labiausiai buvo pakeistas istorijos ir geografijos mokymo turinys. Pagal 1942 m. pradinės mokyklos istorijos mokymo programą IV skyriuje mokytojai turėjo mokytis moksleivius apie Lietuvos didžiuosius kunigaikščius Gediminą, Algirdą bei Kęstutį, neužsimindami apie jų kovas su vokiečių ordiniais. Per istorijos pamokas mokytojai privalėjo neminėti Pilėnų gynimo, prūsų kovų su kryžiuočiais, Žalgirio mūšio, o pabrėžti moksleiviams kryžiuočių kilnumą, jų karinį bei kultūrinį pranašumą prieš lietuvius. Kituose skyriuose mokiniai turėjo mokytis apie nacionalsocializmą Vokietijoje, Trečiojo Reicho kūrėją Adolfą Hitlerį bei jo „žygį prieš bolševikus ir lietuvių tautos išvadavimą“. Geografijos pamokose moksleiviai turėjo susipažinti su Vokietijos užkariavimais ir dėl to įvykusiais Europos politinio žemėlapio pokyčiais<sup>76</sup>.

Vidurinėse ir specialiosiose mokyklose per istorijos pamokas taip pat buvo rekomenduojama kuo mažiau dėmesio skirti lietuvių kovoms su vokiečių ordiniais, užmiršti bermontininkus, lietuviškas Klaipėdos krašto šaknis ir pan. Tačiau būtina buvo žinoti, jog Vokietija pirmoji padėjo Lietuvai pripažindama jos valstybingumą bei išvaduo-dama nuo sovietų okupacijos<sup>77</sup>. Kartu buvo siekiama, jog mokiniai ypač gerai mokėtų Vokietijos istoriją. Vilniaus I gimnazijoje 1941–1942 m. m. net trečdalis visuotinės istorijos baigiamųjų egzaminų bilietų klausimų buvo iš Vokietijos istorijos<sup>78</sup>.

<sup>75</sup> Pamokų lentelė 1942–1943 m. m. vidurinėms mokykloms, *Vidurinių mokyklų programos*, Vilnius, 1942, p. 10.

<sup>76</sup> *Ibid.*, p. 44–51.

<sup>77</sup> *Ibid.*, p. 128–134.

<sup>78</sup> Vilniaus I gimnazijos 1941–1942 m. m. baigiamųjų Visuotinės istorijos egzaminų bilietai, *LCVA*, f. 1227, ap. 1, b. 2332, l. 207–208.

1942 m. vidurinių mokyklų geografijos programoje visas pasaulio šalis užgožė Vokietija. Mokytojai, nagrinėdami programinę temą „Didžioji Vokietija“, moksleiviams turėjo suformuoti ekonomiškai stiprios ir savo kultūra išsiskiriančios pasaulyje šalies įvaizdį. VIII gimnazijos klasėje, einant antropogeografijos kursą, nebuvo galima kalbėti apie rasių „maišymąsi“, taip pat nurodoma kuo mažiau dėmesio skirti pasaulio kultūrų ir religijų įvairovei<sup>79</sup>.

Biologijos, chemijos ir fizikos bendrojo lavinimo mokyklos mokymo programos buvo susiaurintos. Tačiau kai kurie programų pakeitimai buvo pozityvūs: į 1942 m. gimnazijos filosofijos pradmenų programą buvo įtrauktas naujas dalykas – mokslinio darbo metodikos pagrindai, psichologijos kursas praturtintas naujaisiais šio mokslo pasiekimais. Mažai kuo skyrėsi pradinių ir vidurinių mokyklų 1942 m. ir 1939 m. matematikos, muzikos ir kitų dalykų programos.

Iš naujųjų bendrojo lavinimo mokyklų mokymo planų ir programų matome, jog okupacinė valdžia teikė pirmenybę tik vokiečių kalbos, matematikos, kūno kultūros, istorijos bei geografijos mokymui. Todėl kitų mokomųjų dalykų pamokų skaičiaus nedidino, o priešingai, siekė, jog ateityje jie visiškai išnyktų iš mokymo planų. Tai, kad nebuvo sumažintas istorijos ir geografijos pamokų skaičius, rodo, jog naciai tikėjosi šiuos mokomuosius dalykus panaudoti jaunimo germanizacijos tikslams.

Tais pačiais metais okupacinės valdžios nurodymu Švietimo vadyba išleido nemažai aplinkraščių, rekomendacijų bei įsakymų, kad mokyklose būtų įdiegti nauji auklėjimo principai ir metodai. Remiantis tais dokumentais, mokytojai turėjo savo ugdytiniuose puoselėti šias charakterio savybes: drausmingumą, tvarkingumą, pareigingumą, o kartu pagarbą bei dėkingumą A. Hitleriui ir vokiečių pareigūnams už suteiktą laisvę ir „našų darbą sunkaus karo metu“<sup>80</sup>. Tačiau daugelis mokytojų nevykdė programose bei aplinkraščiuose nurodytų ideologinių reikalavimų. Šakių gimnazijos mokinė I. Kolevaitė-Augustaitienė prisimena: „Neliepė (mokykloje – L. J.) garbinti Didžiojo Reicho ir Hitlerio. Niekas mumis nesidomėjo ir nepersekiavo“<sup>81</sup>. A. Gaigalaitė, rašydama apie Linkuvos gimnazijos vokiečių kalbos mokytoją A. Dominauską, pažymi: „Tuometinės nacionalsocialistinės propagandos mokytojas vengė. Nežinojome nei A. Hitlerio darbų, nei jo biografijos; kaip ir hitlerininkų priešininkų sovietų politika nebuvo brukama“<sup>82</sup>.

Pasibaigus sunkiems mokslo metams, mokytojams ir moksleiviams mažai teko atostogauti. 1942 m. vasarą pradžios mokytojams reikėjo lankyti vokiečių kalbos kursus<sup>83</sup>. Be to, mokytojai ir visi ne jaunesni kaip 15 metų moksleiviai bei stu-

<sup>79</sup> *Vidurinių mokyklų programos*, Vilnius, 1942, p. 57–60.

<sup>80</sup> Švietimo generalinio tarėjo aplinkraštis Nr. 5, Vilnius, 1942, p. 131–135 ir Švietimo generalinio tarėjo 1942 m. aplinkraštis Nr. 8, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 648, l. 479.

<sup>81</sup> *Įkalinta jaunystė: Šakių gimnazijos mokinių kovos ir kančių kelias*, Marijampolė, 2000, p. 10.

<sup>82</sup> A. Gaigalaitė, op. cit., p. 144.

<sup>83</sup> Alytaus vokiečių kalbos kursų vedėjo 1942 m. birželio 20 d. pranešimas Švietimo vadybos Vidurinio ir pedagoginio mokslo departamentui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 491, l. 401.

dentai privalėjo atlikti septynių savaitių žemės ūkio prievolę<sup>84</sup>. Taip pat jie turėjo miškuose paruošti malkų mokyklų šildymui<sup>85</sup>. Dėl darbo prievolių daugelyje mokyklų 1942–1943 mokslo metai prasidėjo vėliau.

Nepaisant karo ir okupacijos sunkumų, per pirmuosius nacių viešpatavimo metus pradinėse ir vidurinėse mokyklose išaugo moksleivių ir mokytojų skaičius, išsiplėtė bendrojo lavinimo mokyklų tinklas. Pagal oficialią statistiką, 1942 m. rudenį Lietuvos generalinėje srityje veikė 2874 pradžios mokyklos, jose mokėsi 274 152 moksleiviai bei dirbo 6337 mokytojai<sup>86</sup>. Iš 1 lentelės duomenų matyti, jog per metus išaugo pradinių mokyklų skaičius bei padaugėjo moksleivių, bet jose dirbo mažiau mokytojų nei praėjusiais mokslo metais. 1942–1943 m. m. Švietimo vadybos žinioje buvo 57 gimnazijos ir 23 progimnazijos. Gimnazijų tinklas buvo išplėstas 7 progimnazijų sąskaita. Tačiau bendras vidurinių mokyklų skaičius nepasikeitė, jų liko tiek pat kaip ir 1941–1942 mokslo metais – 80. Gimnazijose ir progimnazijose jau dirbo 1426 mokytojai, mokėsi 39 092 moksleiviai<sup>87</sup>. Tų pačių metų rudenį kai kurios vidurinės mokyklos tapo pradžios klasių mokytojų rengimo centrais. Okupacinei valdžiai neleidus padidinti mokytojų seminarijų skaičiaus (nuo 8 iki 12), Švietimo vadyba Panevėžio I ir Vilniaus III gimnazijose įsteigė pedagogines klases (VII–VIII klases)<sup>88</sup>. Į jas galėjo stoti ne tik tos mokyklos VII–VIII klasių moksleiviai, bet ir iš aplinkinių gimnazijų. Pedagoginėse klasėse buvo dėstomas sutrumpintas mokytojų seminarijos kursas<sup>89</sup>.

Naujuosius mokslo metus krašte pradėjo ir gerokai gausesnis specialiųjų mokyklų skaičius. 1942 m. rudenį moksleiviams duris atvėrė 30 amatų, 7 prekybos bei 2 aukštesniosios technikos mokyklos. Jose susirinkusių moksleivių skaičius siekė beveik dešimt tūkstančių<sup>90</sup>. Okupacinė nacių valdžia plėtė šių mokymo įstaigų tinklą ir skatino moksleivius jose mokytis. Tokią vokiečių poziciją lėmė kelios aplinkybės. Pirmą, nacių ideologai laikėsi nuostatos, jog po karo pavergtų tautų žmonės galės būti tikrai juodadarbiais, smulkiais tarnau-

<sup>84</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1942 m. gegužės 15 d. aplinkraštis visų Švietimo vadybos mokslo įstaigų vadovybėms ir pradžios mokyklų inspektoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 648, l. 367.

<sup>85</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1942 m. birželio 13 d. raštas Švietimo vadybos įstaigų vadovybėms Kaune ir Vilniuje, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 648, l. 363.

<sup>86</sup> Švietimo vadybos 1942 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklas ir klases, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 17; Švietimo vadybos 1942–1943 m. m. žinios apie pradžios mokyklų mokinius, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 789, l. 15; Švietimo vadybos 1942 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklų mokytojų suskirstymą pagal gaunamą atlyginimą, *ibid.*, l. 20;

<sup>87</sup> Švietimo vadybos 1942–1943 m. m. statistiniai duomenys, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 785, l. 1–3.

<sup>88</sup> 1942 m. pradinių mokyklų mokytojų parengimo ir pertvarkymo projektas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 634, l. 1.

<sup>89</sup> Panevėžio I gimnazijos 1942 m. rugsėjo 26 d. raštas Linkuvos gimnazijos direktoriui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 8, l. 138.

<sup>90</sup> Švietimo vadybos 1942–1943 m. m. žinios apie specialines mokyklas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 83.

tojais bei darbininkais<sup>91</sup>. Antra, naciams vykdant krašto ekonominę išnaudojimą reikėjo vis daugiau techninių profesijų darbininkų bei amatininkų (dailidžių, statybos stalių, mūrininkų, šaltkalvių mechanikų, elektromechanikų ir pan.). Tačiau Lietuvoje, išžudžius nemažai žydų, net krašto viduje labai trūko šių sričių specialistų<sup>92</sup>. Todėl visą okupacijos laikotarpį civilinės vokiečių valdžios pareigūnai reikalavo, kad Švietimo vadyba agituotų mokinius nestoti į gimnazijas ir progimnazijas, o rinktis specialiąsias amatų, prekybos ir kitas mokyklas. Mokyklų vadovai ir mokytojai turėjo išaiškinti mokiniams ir jų tėvams, kokią didelę reikšmę krašto ekonominiam ir kultūriniam gyvenimui turi amatus ir prekybą išmanantys žmonės, ir taip paveikti jaunimo apsisprendimą<sup>93</sup>. Be to, naciai sudarė sąlygas profesinį pasirengimą įgyti ne tik jų nurodymu organizuojamuose trumpalaikiuose kursuose, bet ir suaugusiųjų institutuose. Toks institutas 1941 m. rugpjūčio 18 d. buvo įkurtas Kaune, o vėliau ir Vilniuje. Po pirmųjų mokslo metų tokias politechninio pobūdžio mokyklas pradėta steigti Panevėžyje ir Šiauliuose<sup>94</sup>. 1943 m. pradžioje Vilniuje pradėjo veikti Amatų mokytojų institutas, į kurį buvo agituojami stoti jaunuoliai, baigę amatų mokyklas<sup>95</sup>.

Reikia pažymėti, jog profesinio mokymo įstaigos turėjo mažiau problemų dėl patalpų nei bendrojo lavinimo mokyklos; nemažai moksleivių gaudavo stipendiją ir buvo aprūpinami bendrabučiais<sup>96</sup>. Tačiau karas bei okupacija ir šioms mokykloms trukdė normaliai veikti. Moksleiviai ir mokytojai turėjo miškuose pasirušti mokyklų šildymui malkų ir jas patys parsigabenti<sup>97</sup>. Be to, reikėjo atlikti įvairias kitas okupacinės valdžios įvestas prievoles, tarp jų ir karinius nacių užsakymus. Specialiosioms, kaip ir bendrojo lavinimo mokykloms, trūko mokymo ir rašymo priemonių<sup>98</sup>.

Naujieji 1942–1943 mokslo metai mokytojams ir moksleiviams nebuvo lengvesni nei praėjusieji. Mokyklų patalpas ir toliau užimdavo vokiečių kariuomenės daliniai bei karo ligoninės, jose šeiminkavo okupacinės valdžios įstaigos. Nereitai dėl kuro stokos ar siaučiančių epidemijų tekdavo nutraukti darbą, o ir jį atnaujinus vėl reikėdavo kęsti visokius nepriteklus ir sunkumus. Reformuota pradinė mokykla okupacinei valdžiai kėlė mažiausiai rūpesčių, bet gimnazijų ir

<sup>91</sup> Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos 1942 m. rugsėjo 1 d. atsišaukimas „Lietuviai“, *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 96–196, l. 56.

<sup>92</sup> J. Braslauskas, *ibid.*, l. 75.

<sup>93</sup> Švietimo vadybos aplinkraštis 1944 m. kovo 7 d. pradinių mokyklų vedėjams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 628, l. 16.

<sup>94</sup> A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 348.

<sup>95</sup> Švietimo vadybos Specialinio mokslo departamento 1943 m. liepos 5 d. aplinkraštis amatų mokyklų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 653, l. 132.

<sup>96</sup> S. Buchaveckas, Šiaulių miesto mokyklos 1941–1944 m., *Čauliai Antrojo pasaulinio karo metais*, Šiauliai, 2002, p. 90.

<sup>97</sup> Švietimo vadybos Specialinio mokslo departamento 1942 m. rugsėjo 9 d. aplinkraštis visiems specialinių mokyklų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 628, l. 126.

<sup>98</sup> Švietimo vadybos 1943 m. liepos 12 d. duomenys apie darbo sąlygas Alytaus valstybinėje amatų mokykloje, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 865, l. 85.

progimnazijų egzistavimas naciams buvo nuolatinis svarstymo objektas. Naciai reikalavo siaurinti vidurinių mokyklų tinklą ir mažinti gimnazistų skaičių, tačiau šių nurodymų Švietimo vadyba nepaisė. 1942 m. rudenį nacių pareigūnai nusprendė užkirsti tam kelią. Lapkričio mėnesį Vokietijos okupuotų Rytų kraštų ministerijoje buvo patvirtintas planas, pagal kurį gimnazijose ir progimnazijose buvo numatyta palikti vos 5 tūkstančius moksleivių (14–15 metų ir vyresnius), o kitus siųsti darbams žemės ūkyje, fabrikuose, dirbtuvėse<sup>99</sup>. Šio plano nesiimta iškart įgyvendinti. Nacių pareigūnai kuriam laikui atidėjo planuotą paralelinių klasių panaikinimą gimnazijose ir progimnazijose. 1942 m. lapkričio 20 d. Vokietijos okupuotų Rytų kraštų ministras A. Rozenbergas įsakė kol kas vidurinių mokyklų struktūros nekeisti, o tam tik pasiruošti<sup>100</sup>.

1942 m. pabaigoje bei 1943 m. pradžioje Lietuvos gyventojus pasiekė žinios, jog vokiečiams Rytų fronte vis labiau nesiseka<sup>101</sup>. Nacių pakantumas krašto švietimo ir mokslo įstaigoms taip pat ėmė mažėti. Pirmasis okupacinės valdžios smūgis Lietuvos švietimo ir mokslo įstaigas ištiko 1943 m. sausio mėnesį. Tuo metu nacių pareigūnai labai sumažino mokykloms skiriamas lėšas (apie 175 000 markių per mėnesį). Šiuo kritiniu metu Švietimo generalinis tarėjas kreipėsi į Lietuvos visuomenę prašydamas tarnautojus ir darbininkus švietimo reikalams skirti nedidelę atlyginimo dalelę, o kitus gyventojus pagal galimybes aukoti pinigais<sup>102</sup>. Taip buvo surinkta nemažai lėšų, kurios užtikrino Lietuvos švietimo sistemos veiklą.

1943 m. pavasarį ypač buvo neaiški Lietuvos vidurinių mokyklų ateitis. Nepavykus Lietuvos jaunimo įtraukti į organizuojamą lietuvių SS legioną, Vokietijos kariuomenę ar kitus pagalbinius karinius dalinius, buvo uždarytos Lietuvos aukštosios mokyklos ir 4 mokytojų seminarijos. 46 žymūs Lietuvos inteligentai buvo suimti ir išvežti į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Tarp suimtųjų buvo Švietimo generalinis tarėjas P. Germantas, penki profesoriai ir keturi gimnazijų direktoriai. Naciai nebeskyrė naujo Švietimo generalinio tarėjo, o jo vietą užėmė įgaliotinis Lietuvos švietimo reikalams Schreinertas<sup>103</sup>. Atrodė, jog netrukus ateis eilė ir vidurinėms mokykloms, bet jų okupacinė valdžia nesiryžo uždaryti. Nors ir pavėluotai naciai turbūt prisiminė 1941 m. rugpjūčio 24 d. Lietuvos aukštųjų mokyklų memorandumo žodžius: „Jei šiandien lietuvis dėl karo gali pakelti, nors ir su dideliu sunkumu visokius ūkio apribojimus ir suvaržymus, tai tik todėl, kad jis tikisi, kad kultūrinis gyvenimas bus paliktas patiems lietuviams tvarkyti ir rikiuoti“<sup>104</sup>. Išties daugybė faktų liudija, kad tais sunkiais karo ir okupacijos metais Lietuvos gyventojai buvo pasirengę aukoti viską, jog išliktų krašto švietimo ir mokslo įstaigos. Moksleivių tėvai iš savo varganų pajamų remdavo mokyklą maisto

<sup>99</sup> K. Rukšėnas, Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 m, *ibid.*, l. 303.

<sup>100</sup> *Ibid.*, l. 300.

<sup>101</sup> J. Matulionis, *op. cit.*, p. 167, 188.

<sup>102</sup> Švietimo generalinio tarėjo 1943 m. sausio 8 d. raštas visų Švietimo vadybos įstaigų vadovybėms, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 653, l. 1.

<sup>103</sup> A. Bubnys, *op. cit.*, p. 463.

<sup>104</sup> Lietuvos aukštųjų mokyklų 1941 m. rugpjūčio 24 d. memorandumas, *VUB RS*, f. 96–196, l. 26.



produktais, būtiniausiai daiktais aprūpindavo mokytojus ir visada karštai protestuodavo prieš bet kokius okupacinės valdžios bandymus apriboti krašto gyventojų teises į išsilavinimą ir kultūrinį gyvenimą. Lygiai taip pat Švietimo generalinis tarėjas ir jo vadovaujami Švietimo vadybos darbuotojai stengėsi užtikrinti sklandų Lietuvos švietimo įstaigų funkcionavimą. Kiek leido galimybės, jie kovojo prieš okupacinės valdžios bandymus žlugdyti Lietuvos mokyklų veiklą. Neretai mokyklos nepaisė Švietimo vadybos nurodymų mažinti klasių skaičių ar mokyti moksleivius pagal nurodytus naujuosius auklėjimo principus, jų vadovai už tai nebuvo baudžiami, o prasižengimai nuslepiami nuo civilinės vokiečių valdžios.

Vokietijai pralaimint Rytų fronte, keitėsi ir nacių švietimo politika Lietuvoje. 1943 m. pavasarį okupacinė valdžia stengėsi bet kokiomis priemonėmis gimnazijose ir progimnazijose besimokančius moksleivius mobilizuoti į Vokietijos kariuomenę ar jos pagalbinius dalinius. Tam tikslui 1943 m. balandžio mėnesį vidurinių mokyklų direktoriams buvo išsiuntinėti sąrašų blankai, kuriuose moksleiviai turėjo užsirašyti savanoriais į Vokietijos kariuomenę ir Reicho darbų tarnybą<sup>105</sup>. Tačiau didžioji dalis gimnazijų ir progimnazijų šiuos sąrašus Švietimo vadybai atsiuntė tuščius arba tik su vieno kito moksleivio pavarde<sup>106</sup>. Baigiamųjų klasių moksleivių nesužavėjo ir pažadai, jog įstojus į *Vermachtą* ar Reicho darbų tarnybą be egzaminų bus išduodami mokyklos baigimo pažymėjimai<sup>107</sup>. Nepaisant visų šių priemonių, naciams nepavyko pasitelkti Lietuvos jaunimo savo karo tikslams, nors agitacija ir verbavimas į Vokietijos kariuomenę tęsėsi iki pat okupacijos pabaigos. Šios aplinkybės privertė ne vieną moksleivį laikinai pasitraukti iš mokyklos ar net visiškai iš jos išstoti. Kaip matyti iš 2 lentelės, Rokiškio gimnaziją daugiausia moksleivių paliko 1943–1944 m. m. (net 53 moksleiviai tuo metu nusprendė nelankyti gimnazijos). Tuo tarpu į Vokietijos kariuomenę bei Reicho darbų tarnybą nebuvo nei vieno užsirašiusio gimnazisto. Vis dėlto okupacinė valdžia iki pat savo viešpatavimo pabaigos neatsisakė minties vidurines mokyklas panaudoti mobilizacijos tikslams.

Uždarę Lietuvos aukštąsias mokyklas naciai sustiprino švietimo įstaigų kontrolę ir ėmėsi praktiškai įgyvendinti ankstesnius jų reorganizavimo planus. 1943 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais Įgaliotinis Lietuvos švietimo reikalams buvo paskelbęs, jog nuo 1943–1944 m. m. visame krašte įvedama privaloma 7 skyrių pradžios mokykla, tačiau jau mokslo metų pradžioje jis atšaukė šį savo sprendimą<sup>108</sup>. Didžioji dalis Lietuvos pradinių mokyklų turėjo tik 5 skyrius, ir toks okupacinės valdžios įsakymas praktiškai buvo neįgyvendinamas<sup>109</sup>. Tik Kaune ir Vilniuje bu-

<sup>105</sup> Švietimo vadybos Vidurinio ir pedagoginio mokslo departamento 1943 m. balandžio 10 d. aplinkraštis gimnazijų ir progimnazijų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 653, l. 55.

<sup>106</sup> Savanorių, norinčių stoti į Vokietijos kariuomenę ir Reicho darbų tarnybą 1943 m., sąrašai, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 1046, l. 22a–55.

<sup>106</sup> Įgaliotinio Lietuvos švietimo reikalams 1944 m. vasario 3 d. raštas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 99, l. 38.

<sup>108</sup> Įgaliotinio Lietuvos švietimo reikalams 1943 m. rugsėjo 20 d. įsakymas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 30, l. 6.

<sup>109</sup> Švietimo vadybos 1943 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklas ir klases, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 10.

vo paliktas galioti okupacinės valdžios įsakymas dėl privalomo 7 skyrių pradinės mokyklos lankymo<sup>110</sup>.

2 lentelė. **Moksleivių pasitraukimo iš Rokiškio gimnazijos 1941–1944 m. priežastys<sup>111</sup>**

Pasitraukimo priežastys	Mokslo metai		
	1941–1942	1942–1943	1943–1944
Išsikėlė į kitas mokyklas	9	1	2
Mirė	2	–	–
Išstojo dėl ligos	2	–	1
Išstojo savo noru ar dėl kitų priežasčių	34	16	53
Pašalinti dėl nepažangumo	19	22	39
Pašalinti dėl nedrausmingumo	10	–	–
Pašalinti dėl neužmokėto mokesčio už mokslą	12	1	3
Pašalinti dėl kitų priežasčių	–	1	2
Įstojo į Vietinę rinktinę	–	–	90
Įstojo savanoriais į Vokietijos kariuomenę	–	–	–
Įstojo savanoriais į Reicho darbų tarnybą	–	–	–
Iš viso:	88	41	190
Iš jų vaikinai	50	27	159
Iš jų merginos	38	14	31

Pagal oficialią statistiką, 1943 m. rudenį Švietimo vadybos žinioje buvo 59 pradinėmis mokyklomis daugiau nei praėjusiais mokslo metais. Tačiau dėl įvairių priežasčių 204 mokyklos nedirbo. Daugiausia mokyklų nedirbo Švenčionių ir Biržų apskrityse dėl sovietų partizanų ir Armijos Krajovos siautėjimų šiose vietovėse<sup>112</sup>. Naujuosius mokslo metus Lietuvos generalinėje srityje pradėjo 58 gimnazijos (Vilniaus mišri baltarusių-rusų gimnazija buvo padalyta į Vilniaus gudų ir Vilniaus rusų gimnazijas) ir 36 progimnazijos. Vidurinėse mokyklose dirbo 1638 mokytojai ir mokėsi 40 794 moksleiviai<sup>113</sup>. Vadinasi, ir paskutiniaisiais nacių viešpa-

<sup>110</sup> Švietimo vadybos 1943 m. (pabaigos – L. J.) raštas Lietuvos generaliniam komisarui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 35, l. 27–29.

<sup>111</sup> Lentelė parengta remiantis: 1941–1942 m. m. Rokiškio gimnazijos apyskaita, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 788, l. 142; 1942–1943 m. m. Rokiškio gimnazijos apyskaita, *ibid.*, l. 184; 1943–1944 m. m. Rokiškio gimnazijos apyskaita, *ibid.*, l. 25.

<sup>112</sup> Švietimo vadybos 1943 m. spalio 15 d. statistinės žinios apie pradžios mokyklas ir klases, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 782, l. 10.

<sup>113</sup> Švietimo vadybos vidurinių mokyklų 1943–1944 m. m. statistiniai duomenys, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 146, l. 22–26.

tavimo metais toliau didėjo moksleivių ir mokytojų skaičius, plėtėsi mokyklų tinklas. Okupacinė valdžios politika nepasiteisino specialiųjų mokyklų atžvilgiu. Iš 1 lentelės matyti, jog nors šių mokyklų tinklas išsiplėtė ir padaugėjo mokytojų, tačiau moksleivių sumažėjo. 1944 m. kovo 7 d. aplinkraštyje buvo taip įvertinti profesinio mokymo pokyčiai Lietuvoje 1941–1943 m.: „Mokytojų ir spaudos vykdyta propaganda davė ir šiokių tokių vaisių: artimiausiais naujaisiais mokslo metais (1942–1943) mokinių skaičius amatų mokyklose padidėjo 1514 [...]; prekybos mokyklose – 923 [...]; technikos mokyklose – 226. Bet šiais mokslo metais (1943–1944 m. m. – *L. J.*) bendras mokinių skaičius specialiosiose mokyklose ne tik nepadidėjo, bet dar šiek tiek sumažėjo. Amatų mokyklose šiemet buvo 300 mokinių mažiau negu praeitais mokslo metais“<sup>114</sup>. Tokia padėtis dokumente aiškinama taip: „Tokį reiškinį tik iš mažos dalies galima paaiškinti karo aplinkybėmis. Svarbiausia priežastis yra ta, kad, mūsų visuomenė dar neįsisąmonino amatininko ir prekybininko verslų vertingumą [...]. Tai pailiustruoja ir tas faktas, kad prasidedant šioms mokslo metams, kai kurios mokyklos ir gimnazijos negalėjo sutalpinti visų norinčių įstoti, o čia pat esančiose specialiosiose mokyklose per mažai buvo stojančių į pirmuosius kursus“<sup>115</sup>. Visa tai rodo, kad Lietuvos visuomenė buvo labiau linkusi ugdytis sau naują inteligentiją ir visomis jėgomis priešinosi nacių siekiams paversti jos jaunąją kartą paklusniais nacių darbininkais. Naciai taip ir neįgyvendino savo pagrindinių tikslų švietimo srityje, t. y. jie nesusistabdė moksleivių skaičiaus augimo pradinėse ir vidurinėse mokyklose bei nesusiaurino bendrojo lavinimo mokyklų tinklo. Okupacinei valdžiai pavyko tik sumažinti mokytojų skaičių pradinėse mokyklose: jų 1943–1944 m. m. dirbo 86 žmonėmis mažiau negu praėjusiais mokslo metais.

1943 m. rudenį naciai pertvarkė gimnazijas ir progimnazijas į vidurines mokyklas. Jos buvo dviejų pakopų: aukštesnioji mokykla (buvusi gimnazija) ir vidurinė mokykla (progimnazija). Buvusioms progimnazijoms uždrausta turėti daugiau aukštesniųjų klasių negu jų buvo 1943–1944 m. m. Buvo planuojama, jog nuo 1944–1945 m. m. visos vidurinės mokyklos bus tik 4 klasių<sup>116</sup>. Spalio 11 d. vidurinėse mokyklose buvo panaikintos paralelinės ir pedagoginės klasės, kuriose buvo rengiami pradinė mokyklų mokytojai<sup>117</sup>. Tačiau vėliau nuspręsta Alytaus, Panevėžio I, Utenos ir Vilniaus III gimnazijoje nuo 1943–1944 m. m. palikti VIII pedagoginės klases<sup>118</sup>.

Buvo parengtas naujas vidurinių mokyklų 1943–1944 m. m. mokymo planas. Jame vokiečių kalbai skirta daugiau savaitinių pamokų negu lietuvių kalbai ir literatūrai. Vokiečių kalbai visose klasėse buvo skirtos 36 savaitinės pamokos, o lietuvių kalbai ir literatūrai – 34. Daugiau pamokų numatyta kūno kultūrai, is-

<sup>114</sup> Švietimo vadybos aplinkraštis 1944 m. kovo 7 d. pradinė mokyklų vedėjams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 628, l. 16.

<sup>115</sup> *Ibid.*, l.16.

<sup>116</sup> Švietimo vadybos vidurinio ir pedagoginio mokslo departamento aplinkraštis 1943 m. rugsėjo 17 d. progimnazijų direktoriams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 141, l. 166.

<sup>117</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 463.

<sup>118</sup> Įgaliotinio Lietuvos švietimo reikalams 1943 m. spalio 30 d. raštas Generaliniam komisarui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 158, l. 151.

torijai, geografijai, muzikai nei 1942–1943 m. m. mokymo plane. Labai sumažintas biologijos, chemijos, fizikos, matematikos ir tikybos pamokų skaičius. Į I–IV klasių mokymo planus buvo įtraukti nauji mokomieji dalykai, tokie kaip stenografija, rusų ir graikų kalbos, mašinraštis. V–VIII mokymo planuose numatyta valandų gamtos mokslo būreliui, tačiau iš mokymo planų buvo išbrauktas visuo­menės mokslas, filosofijos pradmenys ir choro pamokos<sup>119</sup>.

Pertvarkydami gimnazijų ir progimnazijų mokymo turinį, naciai siekė šias mokyklas prilyginti profesinėms mokykloms. Lyginant 1942–1943 ir 1943–1944 m. m. mokymo planus, matyti, jog pastarajame ypač susiaurintas mokymo turinys. Moksleiviai turėjo gauti minimalias biologijos, chemijos, fizikos, matematikos žinias. Sustiprinus vokiečių kalbos, istorijos, geografijos mokymą turėjo paspartėti jaunosios kartos germanizacijos procesas. Naujai pertvarkytose vidurinėse mokyklose moksleiviai nebeturėjo būti ruošiami aukštajam mokslui, jie privalėjo papildyti naciams būtiną darbininkų kontingentą. Šiuos tikslus patvirtina ir paskutiniai bandymai priversti krašto jaunimą įsitraukti į karą.

1944 m. vasario mėnesį tarp vyresniųjų pradinių klasių moksleivių buvo išplatin­tos „verbavimo knygutės į geležinkelių tarnybą“<sup>120</sup>. 1944 m. pavasarį naciai pareikalavo, jog visi abiturientai stotų į Reicho darbų tarnybą, vyresnių klasių moksleiviai – į priešlėktuvinio lavinimo stovyklą<sup>121</sup>, tačiau šių okupacinės valdžios nurodymų buvo mažai paisoma. Viename okupacinės nacių valdžios parei­gūno rašte teigiama, jog Kauno miesto mokiniams buvo planuota įrengti prieš­lėktuvinės apsaugos stovyklą arti Kauno, „bet kadangi norinčių skaičius toks juo­kingai mažas, tai paruošiamieji darbai buvo sustabdyti“<sup>122</sup>.

1944 m. pavasarį Lietuvos jaunimas entuziastingai atsiliepė tik į generolo P. Plechavičiaus kvietimą stoti į jo vadovaujamą Lietuvos vietinę rinktinę. Įsirašiusiems į jos gretas jau kovo mėnesį buvo išduoti mokslo baigimo pažymėjimai ir atestatai. Daugiausia moksleivių į Vietinę rinktinę įstojo iš Rokiškio gimnazi­jos – net 90, iš Marijampolės II gimnazijos – 64, iš Mažeikių gimnazijos – 41 moksleivis. Gegužės viduryje naciams likvidavus jiems neparankią Vietinę rinkti­nę, daugelis jai priklausiusių moksleivių spėjo pabėgti ir išvengti suėmimo. Ta­čiau kai kurie taip ir nebesugrįžo į mokyklos suolą ir savo namus<sup>123</sup>.

Prie Lietuvos nenumaldomai artėjantis Rytų frontas privertė nacius nutraukti pradėtus darbus ir kuo greičiau trauktis iš krašto. Daugelis mokyklų vėl virto kareivinėmis bei ligoninėmis. Švietimo vadybos Aukštesniojo ir pedagoginio mokslo departamento direktorius Ig. Malinauskas savo pranešime rašė: „Kai kuriose vie­tose dėl patalpų stokos mokyklos buvo priverstos dirbti tiesiog baisiose sąlygo-

<sup>119</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 463; Įgaliotinio Lietuvos švietimo reikalams 1943 m. spa­lio 30 d. raštas Generaliniam komisarui, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 158, l. 151; Vidurinių mokyklų 1943–1944 m. m. mokymo planas, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 140, l. 25.

<sup>120</sup> Švietimo vadybos Pradinio mokslo departamento 1944 m. vasario 10 d. raštas pra­dinių mokyklų inspekcijoms, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 818, l. 48.

<sup>121</sup> V. Čižiūnas, S. Sužiedėlis, *Švietimas II pasaulinio karo metais*, ibid., p. 781.

<sup>122</sup> 1944 m. birželio 2 d. Lietuvos aukštųjų mokyklų paruošimas ir panaudojimas prieš­lėktuvinės apsaugos talkininkais (darbo planas), *KAA*, f. R-1015, ap. 1, b. 12, l. 60.

<sup>123</sup> A. Bubnys, op. cit., p. 4421–4422.

se<sup>124</sup>. Be to, dalis Lietuvos mokyklų dėl Sovietų Sąjungos aviacijos puolimų nutraukė mokslą 1944 m. balandžio mėnesį, todėl daugelis Igaliojimo Lietuvos švietimo reikalams įsakymų bei nurodymų taip ir liko tik popieriuje.

Lietuvos visuomenės pasiryžimas saugoti savo švietimo ir mokslo įstaigas ir nacių delsimas išgelbėjo bendrojo lavinimo mokyklas nuo pražūtingų pertvarkymų ir sukrėtimų 1941–1944 m. Tad antroji Sovietų Sąjungos okupacija Lietuvos vidurines mokyklas užklupo su vis dar gyvuojančiomis nepriklausomos Lietuvos pedagoginėmis tradicijomis.

## ĮČVADOS

1. Lietuvos Laikinajai vyriausybei, o po jos švietimo srityje veikusiai Švietimo vadybai pavyko atkurti Lietuvos Respublikos metais gyvavusią švietimo sistemą. 1941 m. rudenį Lietuvos generalinėje srityje darbą pradėjo penkių skyrių pradinės mokyklos, septynmetės gimnazijos ir trimetės progimnazijos, taip pat specialiosios bei aukštosios mokyklos. Lietuvos Laikinosios vyriausybės ir okupacinės nacių valdžios įsakymais buvo uždarytos mokyklos žydų ir rusų dėstomąja kalba. Dėl nacių vykdomo Lietuvos gyventojų genocido krašte neliko žydų tautybės mokytojų ir moksleivių. Visą okupacijos laikotarpį buvo persekiojami ir žudomi mokytojai, priklausę komunistų partijai, bei komjaunuoliai.

2. Okupacinė nacių valdžia stengėsi bendrojo lavinimo mokyklas palaipsniui paversti profesinėmis mokymo įstaigomis. Siekdami šių tikslų jie pertvarkinėjo pradinių ir vidurinių mokyklų struktūrą, keitė jų ugdymo turinį. Nuo 1942–1943 m. m. įvesta privaloma penkiametė pradinė mokykla pagal nacių planus turėjo ruošti tik kandidatus profesinėms mokymo įstaigoms, o jos aukštesnioji pakopa (VI–VII skyriai) – rengti naciams reikalingus prekybininkus ir amatininkus. Prailginus mokymosi laiką gimnazijose ir progimnazijose buvo siekiama ap sunkinti vidurinio išsilavinimo įsigijimą ir taip priversti moksleivius ir jų tėvus rinktis profesines mokyklas. Okupacinė valdžia planavo ateityje gimnazijas ir progimnazijas reorganizuoti į keturių klasių vidurines mokyklas, kuriose moksleiviams būtų suteikiamas profesinis, o ne bendrasis dalykinis išsilavinimas.

3. Naciai iš Švietimo vadybos reikalavo susiaurinti bendrojo lavinimo mokyklų tinklą bei apriboti jose besimokančių moksleivių skaičių. Nepaisant to, šio tipo mokymo įstaigų okupacijos metais padaugėjo. Pradinių mokyklų 1941 m. rudenį buvo 2 758, o vidurinių mokyklų – 80. 1943 m. rudenį pradinių mokyklų skaičius išaugo iki 2 874, vidurinių – iki 94. Naciai, tikėdamiesi moksleivius panaudoti mobilizacijai į pagalbinius karinius dalinius, o vėliau ir į Vokietijos kariuomenę, nesiėmė griežtų priemonių, kad būtų įgyvendinti jų reikalavimai.

4. Lietuvoje okupacinė nacių valdžia plėtė profesinio mokymo įstaigų tinklą bei skatino moksleivius mokytis amatų ir prekybos mokyklose. Jos turėjo ruošti naciams reikalingus darbininkus ir amatininkus, be kurių buvo neįmanomas tolimesnis krašto ekonominis išnaudojimas.

<sup>124</sup> Švietimo vadybos Aukštesniojo ir pedagoginio mokslo departamento direktoriaus Ig. Malinausko 1944 06 (pradžioje – L. J.) pranešimas Igaliojimo Lietuvos švietimo reikalams, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 629, l. 2–3.

5. Naciai bendrojo lavinimo ir specialiosiose mokyklose bandė slopinti tautinę savimonę ir skleisti savo ideologiją. Siekdami įgyvendinti šiuos tikslus, jie didino vokiečių kalbos pamokų skaičių bei daug tikėjosi iš istorijos bei geografijos mokymo. Taip pat tikėtasi palaiapsniui panaikinti dalykinį mokymą vidurinėse mokyklose ir suteikti moksleiviams tik profesinių žinių. Mokyklose nacių reikalavimų buvo laikomasi tik išoriškai. Mokytojai moksleivius ir toliau ruošė pagal jų polinkius ir interesus, auklėjo remdamiesi tautinėmis ir moralinėmis vertybėmis.

Gauta 2003 07 05

**Linas Jačinauskas**

#### **NAZIS' POLICY OF EDUCATION IN LITHUANIA IN 1941–1944**

##### **S u m m a r y**

At the beginning of the occupation Nazis interfered little into educational and cultural matters. They were laying efforts in the direction of putting in the country's economic potential to the war with the Soviet Union as soon as possible. Thus, the Provisional Government of Lithuania managed to reorganize the local system of education and to prepare schools for the new schooling year within a short, six weeks' period of time. However, all schools in which the subjects were taught in Jewish and Russian were closed on the grounds of the orders issued by the occupational Nazi authorities. The secondary schools in which the subjects were taught in Polish also ceased to function. No teachers and pupils of Jewish nationality remained due to the genocide of inhabitants of Lithuania executed in the country by Nazis. The teachers that were members of the Communist party and of the Komsomol were persecuted and killed during the whole period of occupation.

The Lithuanian schools of general education were insignificantly financed during the years of Nazi occupation. Frequently they had to withstand the financial pressure of Nazi authorities. School buildings used to be occupied by military units of the German army, military hospitals and enterprises of the occupation authorities. Teachers were receiving low salaries. Pupils had to carry out different duties. Besides, they used to be recruited to the German army and its auxiliary units. Step by step, the occupation authorities tried to substitute those educational institutions by the schools that could provide professional education. Moreover, the Nazis tried to suppress the national self-consciousness and to spread their own ideology among pupils who attended schools of general education. Aiming to implement those goals, the Nazis increased the number of German lessons in the school syllabus. They expected much from teaching history and geography.

The occupational Nazi authorities demanded from the Educational Board to reduce the net of schools of general education and to restrict the number of pupils in them. In spite of this, the number of schools of that type increased during the years of occupation. There were 2758 primary schools and 80 secondary schools in the autumn of 1941, whereas there were 2874 primary schools and 94 secondary schools in the autumn of 1943.

Nazis devoted much attention to professional education in Lithuania. During the whole occupation period the officials of civil German power were requiring of the Educational Board to carry out agitation among pupils not to enter gymnasiums and pro-gymnasiums but to choose professional schools. However, parents preferred to send their children to gymnasiums and pro-gymnasiums, wishing to provide the general education for their sprouts so as to enable them to enter higher schools.